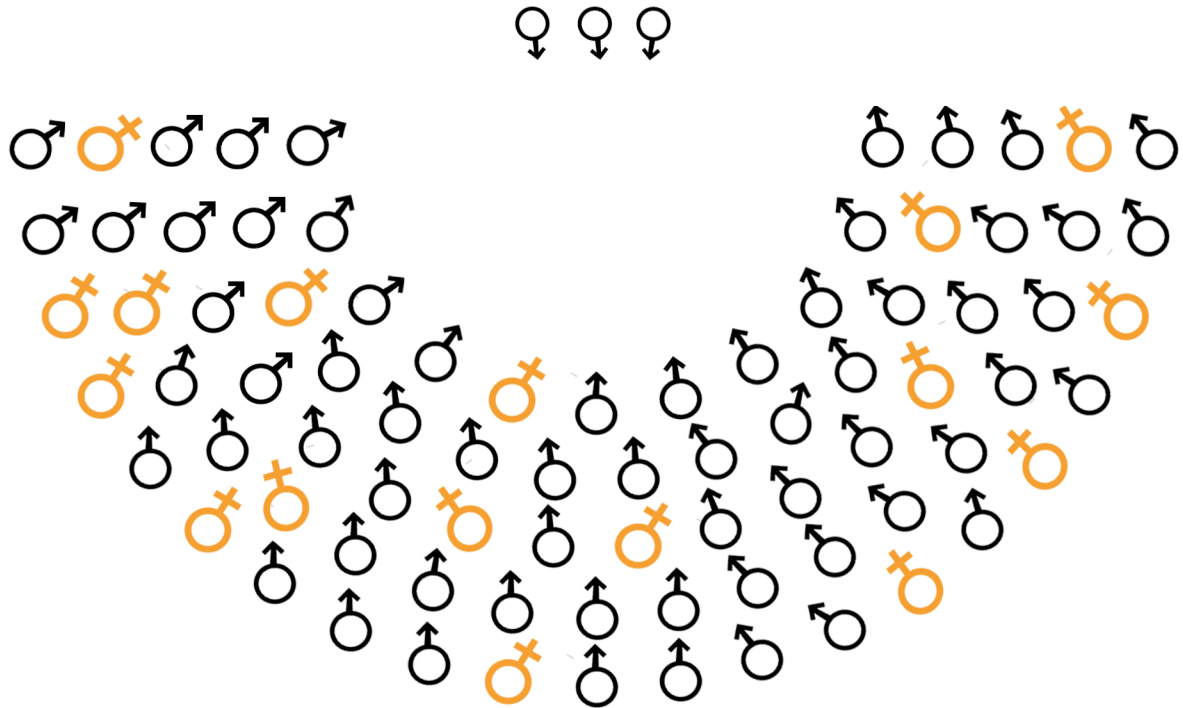




WOMEN'S RIGHTS CENTER
CENTAR ZA ŽENSKA PRAVA

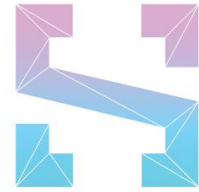


RODNA PERSPEKTIVA PARLAMENTARNIH IZBORA 2023. GODINE

CENTAR ZA ŽENSKA PRAVA
ASOCIJACIJA „SPEKTRA“



WOMEN'S RIGHTS CENTER
CENTAR ZA ŽENSKA PRAVA



RODNA PERSPEKTIVA PARLAMENTARNIH IZBORA 2023. GODINE

Autori/ke:

Maja Raičević
Anita Stjepčević
Ana Šćepanović
Jovan Ulićević
Sara Nikčević
Izabela Kordić

Ova publikacija je izrađena uz finansijsku podršku Nacionalnog Demokratskog Instituta (NDI). Njen sadržaj je isključiva odgovornost NVO Centar za ženska prava i Asocijacije Spektra i ne predstavlja nužno stavove NDI, donatora ili Vlade SAD.

Ovu publikaciju napisali su NVO Centar za ženska prava i NVO Spektra u sklopu projekta **RODNA PERSPEKTIVA PARLAMENTARNIH IZBORA 2023. GODINE**

SADRŽAJ

AKRONIMI I SKRAĆENICE.....	3
SAŽETAK.....	4
UVOD – ZAŠTO ŽENE U VLASTI.....	8
Domaćice, više zboril.....	11
KONTEKST ZA POLITIČKO UČEŠĆE ŽENA I LGBTIQ+ ZAJEDNICE U CRNOJ GORI.....	14
Metodologija.....	19
NORMATIVNI OKVIR – MEHANIZMI ZA JEDNAKO UČEŠĆE	21
Državna izborna komisija.....	22
“Pol” mora biti “pol” i “rod”	23
REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	25
Izborne liste – Muški se broji.....	25
Izborni programi – Dugo putovanje u Evropu.....	30
Tabelarni prikaz analize programa izbornih lista.....	31
Pojedinačne analize izbornih lista.....	34
1. Bošnjačka stranka - Jasno je!	34
2. HGI – Na pravoj strani svijeta.....	36
3. “Pravda za sve” - dr Vladimir Leposavić.....	36
4. SNP – DEMOS –ZA TEBE.....	37
5. „NARODNA KOALICIJA – SLOŽNO I TAČKA“.....	37
6. ALBANSKA ALIJANSA – ALEANCA SHQIPTARE Forca, Demokratski savez, Demokratski savez Crne Gore i građanska grupa "Pokret Tuzi".....	38
7. Preokret za sigurnu Crnu Goru – Srđan Perić“	38
8. Pokret za promjene-‘Prvo Crna Gora’- Nebojša Medojević-Reforme za spas zemlje.....	39
9. DA MI MOŽEMO ZA GRAĐANSKU CRNU GORU.....	41
10. „ZAJEDNO! Za budućnost koja ti pripada – Danijel Živković (DPS, SD, DUA, LP)“	43
11. EVROPA SAD – MILOJKO SPAJIĆ.....	44
12. SDP-ZA NAŠU KUĆU.....	46
13. „ALEKSA I DRITAN – HRABRO se broji!“	46
14. „Za budućnost Crne Gore“ NSD-DNP-RP.....	47
15. Albanski forum – Nik Gjelloshaj „BESA za Evropski Razvoj“ / Forumi shqiptar – Nik Gjelloshaj „BESA për Zhvillim Evropian.....	47
Izborni rezultati – Ko nas predstavlja.....	49
PREPORUKE.....	58
LITERATURA.....	61
OSNOVNI PODACI O ORGANIZACIJAMA.....	63
O PROJEKTU.....	64

AKRONIMI I SKRAĆENICE

ASK - Agencija za sprečavanje korupcije
BS - Bošnjačka stranka
CEDAW - Konvencija o eliminisanju diskriminacije žena
CŽP - Centar za ženska prava
DEMOS - Demokratski saavez
DIK - Državna izborna komisija
DNP - Demokratska narodna partija
DP - Demohrišćanski pokret
DPS - Demokratska partija socijalista
DRI - Državna revizorska institucija
DSS - Demokratska srpska stranka
DUA - Demokratska unija Albanaca
HGI - Hrvatska građanska inicijativa
LGBTQI+ – lezbijska, gej, bi-seksualna, trans, queer, interseks + zajednica
LP - Liberalna partija
NSD - Nova srpska demokratija
NDI – Nacionalni demokratski institut
OEBS/ODIHR - Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju/Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava
OECD - Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OSI – osobe sa invaliditetom
PCG - Prava Crna Gora
Pokret - Pokret za Pljevlja
Preokret - Preokret za sigurnu Crnu Goru
PZP - Pokret za promjene
RAE - romska, aškalijska i egipćanska populacija
RP - Radnička partija
SCG - Slobodna Crna Gora
SD - Socijaldemokrate Crne Gore
SDP - Socijaldemokratska partija Crne Gore
SNP - Socijalistička narodna partija Crne Gore
ŽPM - Ženska politička mreža

SAŽETAK

Cilj ove publikacije je pružanje relevantnih argumenata za promjene u politikama i zakonima, s fokusom na uklanjanje prepreka koje ometaju veće učešće žena i marginalizovanih grupa u politici. Analiza se bazira na tematskom posmatranju vanrednih parlamentarnih izbora u 2023. godini, u periodu od 15. maja do 30. septembra 2023. godine, koje je bilo usmjereno na analizu predizbornih programa, izbornih lista i rezultata izbora. Kroz kvalitativnu i kvantitativnu analizu podataka, došli smo do zaključka da većina izbornih lista (njih deset, od ukupno petnaest) jedva ispunjava minimalne kvote za manje zastupljeni pol.

Postojeći sistem kvota nije dovoljan za povećanje političke zastupljenosti žena, te je neophodno primijeniti dodatne zakonske mjere kako bi se ostvarili značajniji pomaci za političko učešće žena. Nakon parlamentarnih izbora u Crnoj Gori, održanih 11. juna 2023. godine, u Skupštinu Crne Gore izabrano je svega 17 žena od ukupno 81 poslanika/poslanica, odnosno 20,98%. U prošlim sazivima Skupštine, povećanje broja žena poslanica često je bilo rezultat ostavki muških poslanika koji su prešli na izvršne ili ministarske pozicije. U takvim situacijama, žene su postajale poslanice po automatizmu, pa je na primjer u prethodni saziv Skupštine izabrano 18 žena od ukupno 81 poslanika/ca (22,22%). Dvojicu muškaraca koji su podnijeli ostavke na svoje pozicije u skupštinskim klupama zamijenile su žene, koje su u ova dva slučaja bile naredno rangirane na tim izbornim listama, čime je ukupni broj žena u Skupštini podignut na 20 od 81 (24.69%)¹. Da bi se povećao broj poslanica u Skupštini, neophodno je usvojiti novi sistem kvota koji bi garantovao najmanje 40% žena u inicijalnom sazivu. Ovo se može postići obavezom da svaka tri kandidata na izbornoj listi uključuju barem jednu ženu, odnosno pripadnika/cu manje zastupljenog pola. Podsticajno bi bilo intervenirati na postojećim rješenjima na način da upražnjena mjesta kandidata koji pripadaju manje zastupljenom polu sa izborne liste obavezno popunjavanja prvi/a sledeće rangirani/a predstavnik/ca manje zastupljenog pola.

Na osnovu analize izbornih programa, primijetili smo da većina političkih partija ignoriše specifične potrebe žena, posebno onih koje pripadaju ranjivim grupama. Rodna ravnopravnost je rijetko centralna tema u njihovim programima, a intersekcionalni pristup, koji uključuje i žene i osobe drugačijih rodnih identiteta iz marginalizovanih grupa, gotovo je potpuno odsutan. Buduće politike moraju biti informisane i ojačane rodno razvrstanim podacima, uz jasne mjere za osnaživanje žena, LGBTIQ+ osoba, osoba sa invaliditetom, Romkinja i drugih marginalizovanih grupa.

Uz činjenicu da **četiri od 15 lista** nijesu dostavile svoje programe na analizu, stiče se utisak da je odgovornost partija prema ženama i ranjivim grupama na izuzetno niskom nivou, a samim tim da je potrebno još dugo putovati prije nego što stignemo

¹ Centar za ženska prava, Parlamentarni izbori 2020 iz rodne perspektive, publikacija dostupna na: <https://womensrightscenter.org/wp-content/uploads/2021/06/Parlamentarni-izbori-2020.-iz-rodne-perspektive.pdf>

do demokratskog društva bez diskriminacije. Izborne liste koje za potrebe ovog istraživanja nisu dostavile svoje programe, niti su bili dostupni na njihovim zvaničnim stranicama su sljedeće: Narodna koalicija – Složno i tačka, Albanska alijansa, Aleksa i Dritan – Hrabro se broji, Za budućnost Crne Gore NSD-DNP-RP.

Naša analiza pokazuje da od 11 dostupnih programa, svega jedan izborni program minimalno konsultuje rodne analize, što navodi da se zapitamo za koga partije kreiraju politike, ako one nijesu informisane specifičnim potrebama žena, naročito onih koje pripadaju ranjivim grupama. Rodna ravnopravnost je MINIMALNO uključena u devet izbornih programa, a dva programa uopšte ne uključuju ovu temu. Rodna ravnopravnost se skoro isključivo prepoznaje kroz prizmu rodno zasnovanog nasilja, koje takođe nije adekvatno obrađeno. Samo jedan izborni program podjednako komunicira i sa građanima i građankama i dosljedno koristi rodno senzitivni jezik.

U sveobuhvatnoj reformi izbornog zakonodavstva, očekujemo rješenja koja će adekvatno adresirati ove prepreke. Cilj je minimizirati strukturalno izopštavanje žena i osoba drugačijih rodni identiteta, posebno onih iz marginalizovanih grupa, iz crnogorske političke scene.

Preporuke:

Za Skupštinu Crne Gore:

- Inicirati izmjene i dopune izbornog zakonodavstva u cilju usklađivanja sa preporukama Evropske komisije i CEDAW Komiteta. Skupština bi trebalo da kroz izmjenu izbornog zakona propiše minimalnu kvotu od **40% kao i obavezu da jedan u svaka tri kandidata na izornoj listi mora biti osoba manje zastupljenog pola/roda;**
- Neophodno je razmotriti i druge zakonske mogućnosti koje bi garantovale veći procenat žena u Skupštini;
- Propisati jasan i efikasan mehanizam sankcija u slučaju nepoštovanja zakonom propisanih kvota kao i strukturu nadležnosti u slučaju utvrđivanja nepravilnosti na proglašenim izbornim listama, kako na lokalnim, tako i na parlamentarnim izborima;
- Zakonom predvidjeti obavezu da se mjesta koja su postala upražnjena ostavkama onih koji su svoja poslanička mjesta zamijenili rukovodećom pozicijom u izvršnoj vlasti popunjavaju prvim sljedeće rangiranim predstavnikom manje zastupljenog pola;
- Uskladiti član 39a Zakona o izboru odbornika i poslanika sa Zakonom o rodnoj ravnopravnosti u dijelu prepoznavanja prava pripadnika/ca drugačijih rodni identiteta na političko učešće;
- Propisati Zakonom o izboru odbornika i poslanika obavezu Državne izborne komisije da pravovremeno objavljuje izborne liste partija, koalicija i nezavisnih lista u formi u kojoj su dostavljene, kao i definisati koji lični podaci mogu biti objavljeni prilikom ovog postupka;
- Propisati Zakonom o izboru odbornika i poslanika obavezu opštinskih izbornih komisija da pravovremeno objavljuje izborne liste partija, koalicija i nezavisnih lista u formi u kojoj su dostavljene, kao i definisati koji lični podaci mogu biti objavljeni prilikom ovog postupka. Ova preporuka se odnosi na lokalne izbore;

- Propisati obavezu Državne izborne komisije da po službenoj dužnosti pokrene postupak za utvrđivanje odgovornosti u slučaju nezakonitog proglašenja izbornih lista od strane opštinskih izbornih komisija;
- Izmijeniti Zakon o finansiranju političkih subjekata i izbornih kampanja na način da se pooštri nadzorna funkcija Agencije za sprječavanje korupcije i Državne revizorske institucije u dijelu nezakonitog trošenja novca namijenjenog ženskim organizacijama političkih partija.

Za Državnu izbornu komisiju:

- Izmijeniti Uputstvo o načinu proglašenja izbornih lista, sadržaju, obliku i načinu isticanja zbirne izborne lista na način da se precizira postupak pravovremenog objavljivanja izbornih lista i pratećih koraka;
- U Etički kodeks organa za sprovođenje izbora u principe Kodeksa uvrstiti i princip transparentnosti rada kog su svi članovi i članice organa za sprovođenje izbora dužni da se pridržavaju.

Za Agenciju za sprječavanje korupcije, Državnu revizorsku instituciju i Ministarstvo finansija:

- Potrebno je da se institucije koje u svojoj nadležnosti imaju kontrolu trošenja sredstava za finansiranje političkih subjekata, uključujući Ministarstvo finansija, Agenciju za sprječavanje korupcije i Državnu revizorsku instituciju, koriste sve raspoložive mehanizme prilikom kontrole trošenja sredstava koje se političkim partijama iz budžeta uplaćuju na ime finansiranja ženskih organizacija kako bi se osigurala bolja transparentnost i sankcionisalo svako nenamjensko trošenje ovog novca, u skladu sa zakonom.

Za političke partije i Vladu Crne Gore:

- Podizati svijest o sistemskim, strukturnim i kulturnim preprekama za veću političku reprezentaciju i participaciju sa kojima se suočavaju žene i pripadnici/ce LGBTQI zajednice, OSI, RAE ali i druge marginalizovane grupe.
- Podsticati političku participaciju žena, naročito onih iz marginalizovanih grupa, uz sprječavanje manipulacije (tokenizma) njihovom reprezentacijom i marginalizovanje njihovog političkog djelovanja kroz ograničavanje na "ženske", "LGBTIQ+", "OSI" i druge teme koje su vezane isključivo za njihov identitet.
- Sprovoditi sistemske napore da rodna ravnopravnost postane suštinski multidisciplinarno intersekcionalno pitanje, umjesto dominantne trenutne percepcije kao "ženskog pitanja".
- Političke partije bi morale dobijena sredstva koristiti namjenski, kao i redovno podnositi izvještaje o tome kako se finansijska sredstva koja su dobili za ženske organizacije koriste u svrhe unapređenja političkog učešća žena;
- Političke partije, koalicije i nezavisne liste koje učestvuju na izborima treba da izgrade kulturu transparentnosti i dostavljanja svojih izbornih programa na uvid

javnosti što bi omogućilo bolju informisanost birača o ciljevima i radu budućih zastupnika/ca;

- Pored dužnosti mandataru da prilikom predlaganja sastava Vlade vodi računa o rodnoj ravnopravnosti, bilo bi važno da se propiše i zakonska obaveza da u konačnom prijedlogu članova za sastav Vlade među kandidatima ne bude manje od 40% predstavnica manje zastupljenog pola. Ako struktura predviđa samo jednog potpredsjednika, Zakon o Vladi bi trebalo da predvidi da za ovu funkciju bude predložen kandidat iz reda manje zastupljenog pola. Nadalje, Zakon bi trebalo da predvidi i odredbu koja propisuje dužnost predsjednika države da odbaci svaki prijedlog za sastav Vlade koji ne poštuje kvote za manje zastupljeni pol, kao i odredbu kojom bi se garantovalo da svaka izmjena u strukturi Vlade mora biti izvršena uz uvažavanje principa rodne ravnopravnosti i poštovanje predviđenih kvota za manje zastupljeni pol.

Paralelno sa daljim radom na unapređivanju zakonskih rješenja i partijskih mehanizama koji će obezbijediti ravnopravno učešće žena u procesima donošenja odluka, neophodno je predano i kontinuirano raditi na izgradnji i unapređivanju političke kulture gdje je javni prostor bezbjedno mjesto da žene slobodno politički djeluju, bez straha od različitih vrsta pritisaka, te izloženosti *ad hominem* negativnim i mizoginim komentarima.

1. UVOD - ZAŠTO ŽENE U VLASTI?

“U toj zemlji sa navikama patrijarhalnoga života, javna vlast nije eksponent cjeline. Ona je samo rezultanta utakmice plemena i njihovih glavara.” (Pavićević, 1997)²

Znanje stečeno tokom života u ženskoj koži jeste važno. I tom znanju je mjesto u središtu vlade. (Peres, 2021)³

Žene čine više od polovine biračkog tijela u Crnoj Gori. Poslednji podaci MONSTAT-a o broju stanovništva u Crnoj Gori za 2022. godinu prema dobnim grupama, pokazuju da žene čine 248 545 punoljetnog stanovništva (40,3%), što znači i **približno** sa pravom glasa, dok je taj broj za muškarce oko 235 802 (38,2%)⁴. Ako se uporedi sa zvaničnim biračkim spiskom, ovaj broj je za nekih 11% manji od ukupnog broja registrovanih birača (543.599) sa poslednjih parlamentarnih izbora⁵. To je dodatni argument za višegodišnji apel nevladinog sektora da se sprovede sveobuhvatna izborna reforma koja će prvo urediti biračke spiskove. Ove brojke za nas znače drugu, opominjuću stvar: žene čine više od polovine biračkog tijela, ali oni koje biraju, sistemski istiskuju njihove potrebe i iskustva iz zvaničnih politika. Sudeći po analizi izbornih programa političkih partija, koju ćemo predstaviti u nastavku, potrebe polovine biračkog tijela ne prelaze 30% ovih programa, pa i to samo u izuzetnim slučajevima.

Kada je istraživala kanale putem kojih žene najprije dopijevaju do politike, Interparlamentarna unija je utvrdila da se to uglavnom dešava preko političkih partija. U preostalih 20% slučajeva žene do politike dolaze zalaganjem feminističkih nevladinih organizacija i međunarodne zajednice⁶. Međutim, jedan od najučestalijih vidova strukturne diskriminacije žena leži upravo u unutarpartijskoj organizacionoj kulturi i unutrašnjim odnosima moći. Naime, uski centri moći u partijama funkcionišu izvan uvida javnosti i prema netransparentnim procedurama kandidovanja i nominacije. Situacija na globalnom nivou je takva da se ključne partijske odluke donose iza kulisa, u neformalnim prostorijama u koje žene nemaju pristup, često van radnog vremena i po principu *ruka ruku mije*⁷. U crnogorskom kontekstu, čak se i novac iz državnog budžeta, namijenjen unapređenju rodne ravnopravnosti u partijama, troši mimo zakona i ne u tu svrhu (više o tome u analizi konteksta, Poglavlje 2. Izvještaja). Jednom kada partija osvoji vlast, takvi se odnosi isključivanja žena, a

² Pavićević, V. (1997). Izborni sistem i izbori u Crnoj Gori: 1990–1996. Podgorica: CID.

³ Krijado Peres, Karolin (2021). Nevidljive: kako podaci kroje svijet po mjeri muškaraca, Beograd: Laguna.

⁴ Više o tom na:

<https://www.monstat.org/uploads/files/demografija/procjene/2022/Procjene%20stanovnistva%20i%20osnovni%20demografski%20indikator%202022.pdf>

⁵ <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/649748/vise-ce-biti-glasaca-nego-gradjana-crna-gora-za-17-dana-dobila-skoro-1500-novih-biraca>

⁶ Na primjer: <http://archive.ipu.org/pdf/publications/action-gender-e.pdf>

⁷ Krijado Peres, Karolin (2021). Nevidljive: kako podaci kroje svijet po mjeri muškaraca, Laguna, Beograd. strana 280.

muške lojalnosti i tzv. rodne korupcije⁸, prenose na zvanične zakonodavne i izvršne politike. Brojna istraživanja jasno pokazuju vezu između isključivanja žena iz „muških mreža patronata“ i njihovog ograničenog uticaja u vladi⁹.

Moj svekar mijenja kanal čim vidi da žena govori u Skupštini¹⁰

Iako su unutarpartijski politički procesi, procedure, strukture i kultura izvan opsega ovog istraživanja, oni ostaju kao upozoravajuće važna tema kojom se društvo mora pozabaviti u najskorijem periodu, u cilju prepoznavanja i imenovanja prepreka koje stoje na putu veće političke emancipacije i participacije žena. U ovom izvještaju analiziramo da li i kako **postojeći sistem afirmiše** veće učešće žena u politici.

Važan mehanizam u postojećem sistemu su **kvote za manje zastupljeni pol na izbornim listama**, koji igra presudnu ulogu u postizanju minimalnih standarda za političko učešće žena. Rezultati svih prethodnih, pa i poslednjih izbora, pokazuju da kvote nisu ništa drugo do **mjera kojom se kompenzuje istorijska nepravda** nastala na pogrešnim pretpostavkama o prirodnim predispozicijama polova, prema kojima politika, kao javna djelatnost u svrhu javnog dobra pripada muškarcima, dok je jedino dobro o kojem žene treba da vode računa ono koje je „doma“.

Uprkos tome, za kvote se i danas može čuti da su „obrnuta diskriminacija“, te da vještački podstiču političku participaciju žena sputavajući „pobjedu najboljih“. Baviti se kvotama za nas znači prepoznavati posljedice systemske i strukturne diskriminacije žena, osoba drugih rodni i polnih identiteta, osoba sa invaliditetom (OSI), romske i egipćanske populacije (RAE), dok uzroke tražimo u nametnutim rodni ulogama i tradicionalnoj podjeli rada od koje profitiraju oni koji imaju najviše moći i kapitala u društvu. Aktuelna društvena struktura drži žene na margini političkih dešavanja i uskraćuje im mogućnost da odlučuju o krucijalnim društvenim pitanjima od kojih zavisi budućnost zajednice. Takva patrijarhalna politička kultura i sistem, kroz svoje modele organizacije, komunikacije i načina izbora onih koji predstavljaju građanke i građane, ide na ruku muškim kandidatima, a žene ne prepoznaje ni kao biračko tijelo, ni kao kandidatkinje za važne političke funkcije.

Posljedice takvog sistema, imunog na rodne i druge razlike, najočiglednije su u politici koja se svodi na borbu za pozicije moći, koja decenijama ne uspijeva da riješi stvarne probleme stanovništva, poput siromaštva, diskriminacije, neadekvatnog pristupa pravdi, nasilja. Sistem koji ignoriše različite potrebe i rodne razlike, direktna je posljedica izopštavanja žena i pripadnika/ca drugih rodni i polnih identiteta i

⁸ Merkle, O., Bratten, S. ... (2021) Gender and corruption: what do we know? OSCE i WIN. Više na linku: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/6/507569.pdf>

⁹ Više na linku: <https://noref.no/Publications/Themes/Peacebuilding-and-mediation/Women-political-leaders-and-peacebuilding>

¹⁰ Izjava jedne od ispitanica iz istraživanja: <https://www.wfd.org/sites/default/files/2022-02/WFD-brosura-mne.pdf>

marginalizovanja određenih društvenih grupa (OSI, RAE) i njihovog iskustva sa mjesta gdje se politike i politički prioriteti donose. Govorimo o istorijskom izopštavanju, uprkos ključnoj ulozi koju su ove zajednice igrale u demokratizaciji i izgradnji pravednijeg crnogorskog društva i uprkos promjenama koje su rezultat višedecenijskih napora feministkinja i feminista i ne tako brojnih institucionalnih saveznika/ca.

Da više ne važi ni stereotip o nezainteresovanosti žena za politiku, potvrđuju rezultati istraživanja o ženskom političkom aktivizmu iz 2021. godine, koje je sprovedla agencija DeFacto Consultancy¹¹. Njime je utvrđeno da je na izborima u protekle tri godine glasalo čak 87% ispitanica, a istovremeno je, u odnosu na ranija istraživanja, primijećen nastavak značajnog trenda rasta samoprijavljenog članstva žena u političkim partijama. Drugim riječima, dok su žene uvijek činile značajan dio aktivnog glasačkog tijela u Crnoj Gori, učešće žena u javnom političkom životu zemlje kroz formalni partijski angažman postaje sve učestalije.

Isto istraživanje je pokazalo da bi **povećanje procenata žena na odlučujućim pozicijama motivisalo** čak dvije petine ispitanica **da se uključe u političke aktivnosti**, a da je 54.1% ispitanica saglasno sa tvrdnjom da jasna podjela rodnih uloga u crnogorskom društvu **odvraća** žene od učešća u političkim aktivnostima.

Više od polovine ispitanica se slaže sa tvrdnjom da je potrebno mijenjati izborni zakon zarad povećanja broja žena u političkom životu. **Kumulativno 70.4% ispitanica smatra da žene svojim učešćem mogu napraviti stvarnu promjenu.**

Iako politička participacija žena postaje sve vidljivije pitanje, sa značajnim brojem istraživanja i publikacija urađenim upravo na ovu temu, podaci o političkoj participaciji LGBTI osoba su i dalje oskudni. Oskudna je i literatura o vidljivim lezbejkama, gej, biseksualnim i transrodnim (LGBT) poslanicima/cama. Iako je bilo važnih studija o njihovom prisustvu u nacionalnim parlamentima zapadnih država¹², postoji vrlo malo međunarodnih istraživanja o postojanju i političkom uticaju otvorenih LGBT poslanika/ca.

Uprkos značajnom porastu vidljivosti LGBTI zajednice i u Crnoj Gori, napretku na polju ljudskih prava LGBTI osoba, ali i većem broju aktivnih LGBTI osoba u političkim partijama širom svijeta, vidljiva politička participacija LGBTI osoba u političkom životu Crne Gore u potpunosti izostaje. Prema dostupnim podacima, u Crnoj Gori još uvijek nemamo LGBTIQ+ osoba koje se bave politikom, a koje su javno autovane.¹³

¹¹ Istraživanje javnog mnjenja "Zenski politički aktivizam u Crnoj Gori", De Facto Consultancy, oktobar 2021, na linku: <https://www.wfd.org/sites/default/files/2022-02/WFD-brosura-mne.pdf>

¹² Rayside D. "On the Fringe: Gays and Lesbians in Politics", Cornell University Press, 1998
REYNOLDS, ANDREW Representation and Rights: The Impact of LGBT Legislators in Comparative Perspective, American Political Science Association, 2013
<https://victoryinstitute.org/out-for-america-2023/> - Open data portal that presents an Overview of LGBTQ+ Elected Officials in the U.S.

¹³ <https://prcentar.me/clanak/politika-participacija-lgbtiq-osoba-u-crnoj-gori-na-niskom-nivou/2132>

Domaćice, više zbori!

Kada bi bile politički aktivne, žene bi se najviše bavile uspostavljanjem mira i pravde (66.4%), obrazovanjem (64.8%), zdravstvenom zaštitom (63.0%), ljudskim pravima (61.9%) i ekonomijom (61.0%)¹⁴ Nešto **više od polovine ispitanica** bi se bavile rodnom ravnopravnošću¹⁵. Značajan broj studija¹⁶ dokazuje da političarke češće zagovaraju politike u vezi sa obrazovanjem, porodicom, djecom i više su naklonjene feminističkoj i rodnoj agendi. Američke studije rađene u periodu između od 1980. do 2000. pokazale su da žene češće postavljaju probleme žena kao prioritet i češće predlažu zakone koji se tiču žena. Slično je i u Britaniji, gdje je analiza uticaja koje su članice Parlamenta imale u Vestminsteru od 1945. do 2014, pokazala orijentaciju žena prema ženskim problemima, porodičnoj politici, obrazovanju i staranju¹⁷. Istraživanja¹⁸ koje godinama sprovodi OECD dokazuju jasnu povezanost između političkog učešća žena i razvoja sektora prosvjete i zdravstva, dok na globalnom nivou procenat žena na pozicijama donošenja odluka direktno utiče na procenat ulaganja u socijalnu infrastrukturu¹⁹. Ista studija ustanovila je da žene efikasno prelaze sa riječi na djelo. Naime, kako navodi Krijado Peres, podaci prikupljeni decenijama dokazuju da prisustvo žena u politici značajno utiče na to koji će se zakoni usvojiti²⁰. Po istom modelu, predstavnici/ce parlamenta sa interseksionalnim obilježjima senzitivniji su prema temama koje se tiču starijih²¹, OSI, migranata²² i LGBTQI populacije²³.

Uzevši u obzir da su anti-rodne politike (naročito one koje napadaju seksualna i reproduktivna prava, prava na privatnost i porodični život, kao i pravo na samoodređenje i ličnu i tjelesnu autonomiju) sve više u centru političke borbe (neki od

¹⁴ Istraživanje javnog mnjenja "Zenski politicki aktivizam u Crnoj Gori", De Facto Consultancy, oktobar 2021, na linku: <https://www.wfd.org/sites/default/files/2022-02/WFD-brosura-mne.pdf>

¹⁵ Isto.

¹⁶ Piscopo JM (2011) Rethinking descriptive representation: Rendering women in legislative debates. *Parliamentary Affairs* 64(3): 448–472. Više na:

https://www.researchgate.net/publication/263536828_Rethinking_Descriptive_Representation_Rendering_Women_in_Legislative_Debates ili Swers ML (2005) Connecting descriptive and substantive representation: An analysis of sex differences in cosponsorship activity. *Legislative Studies Quarterly* 30(3): 407–433. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1532673X18776622>

¹⁷ Više na linku: <http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/women-in-parliament-since-1945-have-they-changed-the-debate>

¹⁸ Više na linku: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:200156/FULLTEXT01.pdf>

¹⁹ Krijado Peres, Karolin (2021). Nevidljive: kako podaci kroje svijet po mjeri muškaraca, Laguna, Beograd. strana 268.

²⁰ Isto.

²¹ Xydias C (2014) Women's rights in Germany: Generations and gender quotas. *Politics & Gender*, page 4–32.

²² Donovan B (2012) Intersectionality and the substantive representation of migrant interests in Germany. *German, Politics and Society*, page 23–44.

²³ Bönisch LE (2021) What factors shape the substantive representation of lesbians, gays and bisexuals in parliament? Testing the impact of minority membership, political values and awareness. *Parliamentary Affairs*. Epub ahead of print 5 May. DOI: 10.1093/pa/gsab033.

skorijih primjera u nacionalnom kontekstu su: pokušaj instrumentalizacije Povorke ponosa²⁴ od strane Javnog servisa RTCG kako bi se opravdao prenos ustoličenja mitropolita SPC Joanikija na Parlamentarnom kanalu; debata o pravu na abortus na Javnom servisu²⁵, u kojoj ne samo da je bilo uvaženo mišljenje Srpske pravoslavne crkve i stavovi njenog predstavnika, sveštenika Gojka Perovića, koji je zagovarao zabranu abortusa pod maskom odbrane demokratije; ili slučaj kada je sadašnji predsjednik, a tada ministar ekonomije Jakov Milatović tražio konsultacije od mitropolita SPC povodom kreiranja politika nataliteta²⁶; dok je govor mržnje, posebno sa adrese Skupštine Crne Gore²⁷, na svim osnovama porastao, naročito targetirajući žene, LGBTIQ osobe i osobe sa invaliditetom, a prati ga visok stepen tolerancije i oklijevanje u osuđivanju ovakvih stavova - osnažujući nasilnu atmosferu u kojoj poslanici odbijaju da se izvine za izgovorenu riječ²⁸), rodna ravnopravnost u političkoj participaciji dobija sve veći značaj, kao i centriranje zajednica kojih se tiču ovakve politike u prostor u kojem se donose odluke.

Kada je o crnogorskom kontekstu riječ, rad Ženskog kluba²⁹ čije je formiranje pomogao Centar za ženska prava, pokazao je da ozbiljan, demokratski kapacitet za razgovor postoji među poslanicama iz različitih, nerijetko ideološki i politički suprotstavljenih partija. Ujedinjene oko tema od zajedničkog interesa, predstavnice Ženskog kluba su u kratkom periodu uspjele da pokrenu važna pitanja u oblasti socijalnih politika i socijalne zaštite (kao što je na primjer usvajanje Zakona o privremenom izdržavanju djece), u oblasti nasilja nad ženama i nasilja u porodici, nasilja i eksploatacije djece te političke participacije žena³⁰. Međutim, proces feminističke emancipacije i bližeg upoznavanja sa rodnom agendom političarki tek predstoji, jer se i danas u crnogorskom kontekstu dešava da se žene na javnoj političkoj sceni radije bave "ozbiljnim", "velikim", "važnim temama" poput organizovanog kriminala i korupcije. Mogući uzrok je da se time zapravo mjeri politička moć i obezbjeđuje pažnja muških kolega. Iako je svakako važno da se čuje glas žena

²⁴ <https://www.facebook.com/Queer.Montenegro/photos/a.219068491579494/2092611680891823/>

²⁵ Posle pola vijeka od prava na abortus u Crnoj Gori pravi se pitanje, Slobodna Evropa, 17. Maj 2022, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/31855117.html>

²⁶ *Milatović upoznao mitropolita Joanikija sa mjerama Vlade donijetim u cilju unapređenja nataliteta*, Vijesti, 25. mart 2022, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/596810/milatovic-upoznao-mitropolita-joanikija-sa-mjerama-vlade-donijetim-u-cilju-unapredjenja-nataliteta>

²⁷ *Osude novih napada Demokratskog fronta na LGBTIQ u Crnoj Gori*, Radio Slobodna Evropa, 23. decembar 2021, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-demokratski-front-lgbtqi/31623211.html>

²⁸ Vučurović: *Neka me smijene sa mjesta predsjednika Odbora, važnija su mi uvjerenja od funkcije*, Portal Standard, 25. decembar 2021, Dostupno na: <https://www.standard.co.me/politika/vucurovic-neka-me-smijene-sa-mjesta-predsjednika-odbora-vaznija-su-mi-uvjerenja-od-funkcije/>

²⁹ Više na linku: <https://www.skupstina.me/me/radna-tijela/zenski-klub>

³⁰ Više na linku: <https://www.skupstina.me/me/clanci/zenski-klub-skandalozno-kršenje-prava-manje-zastupljenog-pola-na-izbornim-listama>

i o pomenutim temama kao i da se obezbijedi paritet kada je riječ o važnim odlukama – unutrašnjim poslovima, bezbjednosti, spoljnoj politici isl, istovremeno je potrebno da se adresiraju teme koje su važne za rodnu ravnopravnost, a prisustvo žena u politici zaista doprinese promociji ženskih pitanja i rodne agende. Ujedno, važno je imati na umu da su „važna pitanja“, kao što je to na primjer bezbjednost, i te kako pitanja koja se tiču sigurnosti žena i djece. Pitanje nasilja u porodici, partnerskog nasilja, trgovine ljudima, seksualnog zlostavljanja i ma kojeg drugog rodno zasnovanog nasilja pitanja su bezbjednosti. U pokušaju da se izbjegnu olako okarakterisana „ženska pitanja“ kao marginalna, čak i izborna lista koja je na poslednjim parlamentarnim izborima sebe promovisala kao listu sa najvećim brojem žena, izostavila ih je iz svog izbornog programa (vidjeti analizu programa izbornih lista).

Kako god, predstavljena istraživanja, ali i dugogodišnje iskustvo nas uče da nedostatak žena i pripadnika/ca manjinskih grupa na pozicijama odlučivanja znači skretanje sa ključnih tema koje opterećuju crnogorsko društvo i od značaja su za kvalitet života njenih građanki i građana. To su u prvom redu teme rodno zasnovanog i porodičnog nasilja i štete koju nanosi djeci, pitanja socijalne pravde, pitanje neplaćenog rada u kući i njegovog doprinosa ukupnom BDP-u; isključenost osoba sa invaliditetom, lezbejki, biseksualnih i transrodnih žena iz pristupa zdravstvenoj zaštiti; diskriminacija trudnica prilikom zapošljavanja i na radu, loši bolnički uslovi za porodilje i starije osobe itd. Sa druge strane, jačaju populističke politike podsticanja nataliteta i ograničenja reproduktivnih prava; zanemaruje se siromaštvo svakog trećeg djeteta i jednoroditeljskih porodica - pretežno majki sa maloljetnom djecom, dešava se pretjerana urbanizacija koja podrazumijeva izgradnju za potrebe tržišta, ali ne i za građane, dok nam škole materijalno propadaju; a bezbjednost se tumači kao isključivo „muško pitanje“, a ne stvar svih, posebno žena i ranjivih grupa. Demokratija podrazumijeva uvođenje interseksionalnosti u prostor donošenja odluka.

Svrha publikacije koju predstavljamo je da obezbijedi koristan materijal za promjene politika i zakonodavstva sa ciljem otklanjanja prepreka za veće političko učešće žena i ostalih marginalizovanih grupa. Ona sadrži nalaze do kojih smo došli praćenjem vanrednih parlamentarnih izbora 2023. godine, u periodu od 15. maja do 30. septembra 2023. Smatramo da će ovi nalazi stvoriti solidnu bazu i vrijedan izvor podataka o rodnoj perspektivi izbora, koja će poslužiti političkim akterima u Crnoj Gori da je bolje razumiju i, u skladu sa predloženim preporukama - primjenjuju.

Istraživanje smo sprovedeli u okviru projekta „Rodna perspektiva parlamentarnih izbora 2023. godine“, uz podršku Nacionalnog demokratskog instituta (NDI).

2. KONTEKST ZA POLITIČKO UČEŠĆE ŽENA I LGBTIQ+ ZAJEDNICE U CRNOJ GORI

Pitanje nedovoljne političke participacije žena, posebno predstavnica manjina i marginalizovanih grupa, predmet je stalnih kritika civilnog društva i međunarodne zajednice, a prije svega Evropske komisije, OEBS/ODIHR-a, Venecijanske komisije te Komiteta UN-a za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), i njihovih izvještaja³¹. Neuspjeh države da efikasno riješi ova pitanja direktno podriva demokratiju države i njenu posvećenost međunarodnim obavezama. Obaveza je Crne Gore da unaprijedi izbornu zakonodavstvo i uskladi ga sa Ustavom propisanom afirmativnom akcijom. Ova obaveza je preuzeta otvaranjem pregovora sa Evropskom unijom. U Izvještaju o napretku Crne Gore od strane EK, o procesu izborne reforme navedeno je sledeće: „Nije bilo napretka u pogledu sveobuhvatne reforme izbornog institucionalnog i pravnog okvira, kao ni u odnosu na preporuke Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS) nakon posmatračke misije na parlamentarnim izborima 2020. Skupštinski odbor za sveobuhvatnu izbornu reformu nije bio operativan od juna do novembra 2021. godine i sastao se samo dva puta u 2022, prije nego što mu je istekao mandat u julu 2022.“³²

Uprkos tome što čine obrazovaniji dio stanovništva, žene čine oko 60 odsto nezaposlenih³³, a njihova prisutnost u donošenju ključnih odluka je nedovoljna. One koje se usude da se angažuju u oblastima tradicionalno rezervisanim za muškarce, u javnom prostoru, često postaju mete napada i otvorenog seksističkog govora mržnje. Ženska dostignuća se često vrednuju samo u kontekstu majčinstva, dok su situacije u kojima trpe nasilje, odriču se imovine ili bivaju diskriminisane zbog pola, česte. Ovi društveni obrasci ne samo da podstiču nasilje nad ženama, već i produbljuju rodni jaz u zaposlenosti, platama i pristupu socijalnoj brizi. Pored toga, nedostatak zakonodavnih i drugih mjera za uspostavljanje ravnoteže između poslovnog i privatnog života žena, kao i nedostatak rodno usmjerenih pristupa obrazovanju, otežavaju poboljšanje njihovog položaja.

³¹ Treći periodični izvještaj o implementaciji Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) dostavljen u skladu sa članom 18. Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, više na linku: <https://wapi.gov.me/download/9f773f9c-26f3-424c-a057-c048bec0605c?version=1.0>. Vidi i Radni dokument osoblja Komisije Izvještaj o Crnoj Gori 2022. koji prati dokument Saopćenje Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona 2022. Saopštenje o politici proširenja EU, na linku: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022SC0335>

³² https://www.eeas.europa.eu/delegations/montenegro/klju%C4%8Dni-nalazi-izvje%C5%A1taja-o-crnoj-gori-za-2022_me?s=225

³³ <https://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/Zene%20i%20muskarci%20u%20CG%20web%202026.12%20FIN.pdf>

Nakon što je 2011. godine Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o izboru odbornika i poslanika uveo obaveznu kvotu od 30% za „manje zastupljeni pol“, one se minimalno primjenjuju i danas, 12 godina kasnije. Kao što se očekivalo u to vrijeme, ovakav sistem kvota nije značajno uticao na učešće žena u politici, iako je broj poslanica u Skupštini tada neznatno porastao sa 8,64% na 13,58%³⁴ (Poglavlje 5. Izvještaja, podnaslov 3. Izborni rezultati – Ko nas predstavlja). Par godina kasnije, 2014. godine, nakon zagovaranja međunarodnih organizacija, NVO Centra za ženska prava (CŽP) i nevladinih organizacija koje su ga podržale, novim setom izmjena i dopuna Zakona o izboru odbornika i poslanika kvotni sistem promijenjen je u postojeći, a kao kompromisno rješenje, uveden je kombinovani kriterijum koji podrazumijeva da među svaka četiri kandidata na listi mora biti najmanje jedan kandidat manje zastupljenog pola (član 39a)³⁵. Od tada, Centar za ženska prava ne prestaje da vrši pritisak na donosioce odluka da dodatno unaprijede sistem rješenjima koja obezbjeđuju minimalnu kvotu za nedovoljno zastupljen pol/rod od 40%, te da se propiše obaveza da na izbornim listama u svakoj grupi od tri kandidata, jedno mjesto pripadne predstavniku/ci manje zastupljenog pola/roda, uz propratne sankcije za obezbjeđenje primjene ove norme. U idealnom slučaju, Centar za ženska prava bi zahtijevao povećanje kvote za manje zastupljen pol na 50 %. Međutim, imajući u vidu ograničenja i spor tempo institucionalnih promjena, a uzimajući u obzir i novonastale političke izazove sa kojim se Crna Gora suočava, smatramo da je realistično i prihvatljivo, te da se može obezbijediti nesmetano sprovođenje preporuke koja se odnosi na procenat od 40% manje zastupljenog pola među donosiocima odluka.

Godine 2017, političarke iz 16 političkih partija, kako vladajućih, tako i opozicionih, osnovale su Žensku političku mrežu (ŽPM)³⁶ sa ciljem promovisanja rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori. Zahtjevi koje su dostavile Odboru za sveobuhvatnu reformu izbornog zakonodavstva odnosili su se na izmjene i dopune Zakona o izboru odbornika i poslanika. I pored obećanja čelnika političkih stranaka da će podržati ovaj zahtjev, Predlog zakona o izboru odbornika i poslanika u 2019. godini nije dobio potrebnu podršku i stoga nije usvojen.³⁷

Osim što su postojeće zakonske odredbe o kvotama iscrpile svoju moć da obezbijede veće političko učešće žena (vidjeti niže analizu sistema kvota), naročito zabrinjava njihovo permanentno nepoštovanje od strane političkih partija. Centar za

³⁴ Centar za prava žena, Parlamentarni izbori 2020: Rodna perspektiva, dostupno na linku:

<https://womensrightscenter.org/parlamentarni-izbori-2020-iz-rodne-perspektive/>

³⁵ Zakon o izboru poslanika i odbornika, dostupno na:

https://dik.co.me/old_dik/regulativa/Zakoni/Zakon%20o%20izboru%20odbornika%20i%20poslanika.pdf

³⁶ Zvanični facebook profil Ženske političke mreže na linku:

<https://www.facebook.com/zenskapolitickamreza/>

³⁷ Iz Trećeg periodičnog izvještaja koji je Crna Gora dostavila u skladu sa članom 18. Konvencije, do 2021. godine, st. 112. Dokument se nalazi na linku:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2FMNE%2F3&Lang=en

ženska prava je u oktobru 2022. godine reagovao³⁸ zbog nedopustivih propusta u radu opštinskih izbornih komisija, koje su proglasile čak 23 izborne liste za lokalne izbore, iako nisu bile usklađene sa odredbama člana 39a Zakona o izboru odbornika i poslanika. U istom članu Zakon predviđa da izborna lista, koja ne ispuni propisane uslove, može biti vraćena podnosiocu sa ciljem uklanjanja nedostataka. U suprotnom, izborna komisija će odbiti proglašenje izborne liste. Međutim, zakon ne predviđa nikakve sankcije u slučaju kada izborna komisija proglasi neregularnu listu (detaljnije o ovome u analizi normativnog okvira). Ovakvi propusti u kontinuitetu ukazuju da se ne radi o tehničkom propustu, već o jasnoj namjeri da se spriječi veće političko učešće žena, bez čega se ne može govoriti o demokratskom društvu.

Nadalje, velika većina političkih subjekata ne poštuje svoje zakonske obaveze u pogledu izvještavanja o finansiranju njihovih ženskih organizacija. U skladu sa odredbama Zakona o finansiranju političkih subjekata i izbornih kampanja³⁹, politički subjekti imaju pravo na fiksni procenat sredstava namijenjenih posebno za podršku redovnom finansiranju ženskih organizacija. Ovaj zakonski mehanizam je uveden u cilju unapređenja rodne ravnopravnosti i političkog osnaživanja žena unutar partija. Netransparentnost trošenja ovog novca jača mrežu strukturnih prepreka koje žene udaljavaju od njihove političke karijere i uticajnih pozicija. Nedavno istraživanje⁴⁰ pokazalo je da su politički subjekti u 2020. godini na ovaj račun dobili oko 500.000 eura javnih sredstava. Iako je Zakonom propisano da je isplata ovih sredstava uslovljena njihovim namjenskim trošenjem za osnaživanje ženskih partijskih organizacija, studija je pokazala da velika većina političkih stranaka nije izvještavala o načinu trošenja sredstava, pa čak ni usvajala statute svojih ženskih organizacija. Iako kontinuirano ne ispunjavaju relevantne zakonske uslove, Ministarstvo finansija je nastavilo da vrši redovne isplate ovim političkim strankama. Ovakvo, nezakonito i nenamjensko trošenje novca namijenjenog podsticanju rodne ravnopravnosti, praktičan je primjer odnosa partijskog rukovodstva prema stvarnom rodnom paritetu u svojim strukturama.

Nadzor nad finansiranjem političkih subjekata i izbornih kampanja vrši Agencija za sprečavanje korupcije, osnovana u skladu sa posebnim zakonom⁴¹. Kako bi se

³⁸ Centar za prava žena je zatražio da Državna izborna komisija prestane da igra ulogu pasivnog posmatrača, i da pažljivije prati rad lokalnih izbornih komisija u pogledu poštovanja navedenih odredbi Zakona. CŽP je takođe zatražio od državnog tužilaštva da pokrene postupak za utvrđivanje odgovornosti članova/ica opštinskih izbornih komisija u Kolašinu, Plavu, Rožajama, Baru, Bijelom Polju, Plužinama, Danilovgradu, Žabljaku i Pljevljima, koji su odobrili ovakve izborne liste. Reakcije nadležnih su izostale. Cijelo reagovanje pročitajte na linku: <https://womensrightscenter.org/reakcija-czp-na-proglasenje-nezakonitih-izbornih-lista/>

³⁹ Zakon o finansiranju političkih subjekata i izbornih kampanja ("Sl. list CG", br. 3/2020 i 38/2020), link: https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon_o_finansiranju_politickih_subjekata_i_izbornih_kampanja.html

⁴⁰ Rezultat istraživanja NVO MANS, predstavljenog u publikaciji NOVAC I POLITIKA: Kako su stranke trošile novac za finansiranje ženskih organizacija, na linku: <https://www.mans.co.me/novac-i-politika/>

⁴¹ Zakon o sprječavanju korupcije ("Sl. list CG", br. 53/20214 i 42/2017), link: https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon_o_sprjecavanju_korupcije.html

obezbijedila namjenska upotreba ovih sredstava, zakonom je propisana obaveza političkih subjekata da i Agenciji za sprječavanje korupcije podnose poseban izvještaj o utrošku sredstava za finansiranje ženskih organizacija. Agencija sačinjava izvještaj o rezultatima kontrole, dostavlja ga subjektu kontrole i objavljuje na internet stranici Agencije. Agencija je ovlašćena da po sopstvenom saznanju ili prijavi fizičkog ili pravnog lica pokrene postupak u kome se odlučuje da li je došlo do povrede zakona. Postupak za utvrđivanje povrede Zakona o finansiranju političkih partija pokreće se prema odredbama Zakona o upravnom postupku. Takođe, Državna revizorska institucija Crne Gore je, u skladu sa Zakonom o finansiranju političkih partija, ovlašćena da vrši reviziju godišnjih finansijskih izvještaja političkih partija i izbornih kampanja (koje obuhvataju partije na centralnom i regionalnom nivou).

Zakon eksplicitno nalaže da su ova sredstva „namijenjena isključivo finansiranju ženskih organizacija u političkim subjektima,“ kao i da se ona mogu „trošiti samo u skladu sa statutom te ženske organizacije.“ Kako bi se osiguralo da ženske organizacije i dobiju ovaj novac, on se političkim subjektima uplaćuje odvojeno od sredstava za finansiranje redovnog rada, direktno na podračune ženskih organizacija. Dodatno, u cilju obezbjeđivanja namjenskog trošenja ovih sredstava, zakon je predvidio obavezu političkih subjekata da Ministarstvu finansija i Agenciji za sprječavanje korupcije u sklopu godišnjeg konsolidovanog finansijskog izvještaja za prethodnu godinu dostavi i poseban izvještaj o načinu i namjeni utroška sredstava za finansiranje ženskih organizacija. U skladu sa zakonom, Ministarstvo je u obavezi da obustavi uplatu ovih sredstava političkom subjektu koji u navedenom smislu ne postupi u skladu sa zakonom.

Sa svoje strane ASK I DRI imaju sopstvene mehanizme za kažnjavanje političkih partija koje ne poštuju odredbe Zakona o finansiranju političkih partija, uključujući pokretanje postupaka protiv njih, koji su takođe propisani zakonom, ali se ne koriste dovoljno.

Zakon o Vladi je još jedna propuštena prilika da se poveća učešće žena u izvršnoj vlasti države. Imajući u vidu navedenu specifičnu političku situaciju u Crnoj Gori, Centar za ženska prava je dostavio predlog izmjena i dopuna Nacrta zakona o Vladi Crne Gore, koji je Ministarstvo javne uprave objavilo tokom javne rasprave u septembru 2022. godine.⁴² CŽP je predložio da se u Zakon o Vladi uvedu kvote za manje zastupljeni pol/rod, čime bi se osiguralo da se pitanje političkog učešća žena na najvišim nivoima odlučivanja ne vezuje za uobičajene partijske kalkulacije. Prijedlog je odbijen uz obrazloženje da povećanje do 40% manje zastupljenog pola, predviđeno i Nacionalnom strategijom rodne ravnopravnosti 2021-2025, nije obavezan, već dugoročni strateški cilj i preporuka. Smatramo da ovakvi stavovi pricinjavaju dugoročnu štetu suštinskim, razvojnim promjenama u društvu. Smatramo i da svođenjem konkretnih mjera na nivo preporuka, oni koji zapravo treba da štite Ustavom postavljene vrijednosti i dosljedno sprovode zakone o rodnoj ravnopravnosti

⁴² Više na linku: <https://www.gov.me/clanak/program-javne-rasprave-o-tekstu-nacrta-zakona-o-vladi>

i zabrani diskriminacije, pokazuju stvarno nerazumijevanje preuzetih obaveza. O nedostatku političke volje je ranije bilo riječi.

Pored gore navedenih prepreka za žene uopšteno, mali je broj istraživanja o političkoj participaciji koji uključuju i pitanja rodnog identiteta. Studija iz 2016. koju su sprovedi CEMI, NVO Juventas i Kvir Montenegro, procjenjivala je stavove o učešću LGBT populacije među kandidatima/kinjama za poslaničke funkcije. Rezultati su pokazali da 40% ispitanika ne zna da li je transrodnost bolest, dok skoro 80% ispitanika/ca nema stav o tome da li trans osoba ima pravo na promjenu imena i oznake pola u ličnim dokumentima bez operativnog zahvata.⁴³ Ovi konkretni podaci pojačavaju činjenicu da su lezbejke i biseksualne žene još uvijek rijetko uključene u politike rodne ravnopravnosti koje sprovode političke stranke i donosioci odluka. Nadalje, ovakvi stavovi bi mogli negativno uticati na donošenje Zakona o pravnom prepoznavanju roda na osnovu samoopređenja, koje tek predstoji.⁴⁴

Uprkos činjenici da Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti 2021-2025 po prvi put uključuje pitanja transrodnih, rodno raznolikih i interpolnih osoba, Crna Gora još uvijek nema poznatog/u LGBTIQ+ političara/ku. Ohrabruje istraživanje Centra za građansko obrazovanje (CGO) iz 2022. godine koje je pokazalo da 10% javnosti ima pozitivnije mišljenje o otvorenoj queer političkoj ličnosti, a da 53% njih ne bi promijenilo svoje mišljenje o političkoj ličnosti koju su podržali, ako se izjasni kao LGBTI. Prisutan je trend rasta podrške političkim akterima koji se bave LGBT pravima u odnosu na 2016. godinu.⁴⁵

⁴³Moja prava su vaša prava: Istražite stavove kandidata za poslaničke funkcije od značaja za LGBT populaciju u Crnoj Gori. (2017). Queer Montenegro, NVO Juventas, Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica. Dostupno na adresi: <http://cemi.org.me/wp-content/uploads/2017/05/CCS-LGBT-Crna-Gora-2017-Final.pdf>

⁴⁴ Zakon bi Vlada trebalo da usvoji do kraja 2023. godine, a u skupštinsku proceduru bi trebalo da ide tokom 2024. godine.

⁴⁵ ISTRAŽIVANJE JAVNOG MNJENJA O PERCEPCIJAMA PREMA LGBTIQ OSOBAMA. (2022).

Centar za građansko obrazovanje, IPSOS. Dostupno na: https://media.cgo-cce.org/2022/06/LGBTIQ-sloboda-bez-etiketa_Istrazivanje-javnog-mnjenja-F.pdf

3. METODOLOGIJA

U izradi ove analize korišćene su sledeće metode:

Kvalitativna metoda obrade podataka – U okviru *bibliografske metode* prikupljanja podataka koristili smo se međunarodnim i domaćim studijama koje se bave učešćem žena i marginalizovanih grupa u politici, te socio-ekonomskim aspektima sistema kvota i njihovim uticajem na rodnu ravnopravnost. Kao *primarne izvore podataka* upotrebljavali smo stručne članke, monografije, dostupna istraživanja, zbornike, publikacije itd. U okviru *normativnog metoda* analizirali smo zakonodavni okvir i osnovna normativna rešenja koja tretiraju pitanje izbornog procesa i političke participacije žena. U cilju analize efikasnosti sistema kvota, od njegovog uvođenja do danas, koristili smo i *komparativni metod*. Uz to, tokom trajanja projekta, *prikupljali smo, objedinjavali i kvalitativno analizirali* izborne liste i izborne programe političkih partija koje su učestvovala na poslednjim parlamentarnim izborima. Od ukupno 15 potvrđenih izbornih lista, na osnovu zahtjeva koji smo direktno slali izbornim štabovima partija, prikupili smo 11 programa. Ostala četiri programa⁴⁶ nisu bila javno dostupna, niti su partije odgovarale na ponovljene upite naših istraživača/ica.

Kvalitativni pristup programima bio je fokusiran na prepoznavanje političkih prioriteta i pristupa rodnoj ravnopravnosti, koji je varirao od više tradicionalnog, naklonjenog heteronormativnoj porodici i konzervativnim vrijednostima, pa do onog inkluzivnog, kojim se prepoznaju različitosti potreba i situacija diversifikovanih manjinskih grupa.

Zbirna izborna lista i 11 izbornih programa nalaze se u aneksu ovog izveštaja, kao doprinos dugogodišnjim naporima civilnog sektora da se dokumentuju programski aspekti izbora i pruži doprinos „političkoj memoriji“⁴⁷. Aneksirana dokumenta mogu da posluže i za verifikaciju rezultata ovog istraživanja i u daljim istraživačkim naporima zainteresovanih strana.

Kvantitativna metoda prikupljanja podataka – U okviru kvantitativnog prebrojavanja utvrđivali smo prisustvo žena na **izbornim listama i to:**

- koliko je kandidatkinja zastupljeno na izbornim listama, koji je procentualni udio žena u odnosu na muškarce, te da li je usklađen sa kvotama;
- koliko je žena među nosiocima/teljicama liste;
- način rangiranja kandidatkinja tako da imaju objektivnu šansu da uđu u sastav Skupštine, odnosno udio žena u prva 4. i prvih 10 mjesta na listi.

⁴⁶ To su izborni programi lista: “Narodna koalicija “Složno i tačka””, “Aleksa i Dritan: Hrabro se broji”; “Za budućnost Crne Gore – NSD-DNP-RP” i Albanska alijansa.

⁴⁷ Više o ovome u publikaciji Parlamentarni izbori u Crnoj Gori: izborni program partija i koalicija 2020. godine, Centar za građansko obrazovanje i Fondacija Konrad Adenauer. Više na: <https://media.cgo-cce.org/2020/12/Parlamentarni-izbori-u-Crnoj-Gori-izborni-programi-partija-i-koalicija-2020.pdf>

- U odnosu na dostupnost podataka (uzevši u obzir princip samoodređenja), intersekcionalnost izbornih lista analizirana je u odnosu na procenat zastupljenosti Roma, LGBTQI populacije i OSI.

Za potrebe izrade izvještaja razvili smo i posebnu metodologiju kvantitativne obrade programa izbornih lista. Kvantitativni indikatori su postavljeni tako da pruže generalnu ocjenu procenta orodnjenosti programa, u odnosu na:

- Broj/procentat pominjanja pojma žena;
- Broj/procentat pominjanja pojma majka;
- Broj pominjanja porodice/porodično/porodiljsko;
- Broj/procentat pominjanja pojma muškarac/muški;
- Broj/procentat pominjanja pojma transrodna ili LGBTQI osobe;
- Broj/procentat pominjanja pojma RAE;
- Broj/procentat pominjanja pojma OSI;
- Upotreba rodno razvrstanih podataka;
- Upotreba rodno senzitivnog jezika;
- Broj pominjanja rodne ravnopravnosti ;
- Broj/procentat potpuno orodnjenih poglavlja (multisektorski intersectionalni pristup);
- Broj djelimično orodnjenih poglavlja (u poglavlju se pominje rodna ravnopravnost);
- Zastupljenost rodne perspektive u izbornom programu (ovu vrijednost smo dobijali zbrajanjem broja djelimično i potpuno orodnjenih poglavlja i predstavljali je kroz skalu vrijednosti: *Bez rodne perspektive - Minimalno* (do 30%), *Srednje* (31% - 64%), *Dovoljno* (65%-100%).

Procentualna zastupljenost ključnih pojmova i riječi u rečenicama u odnosu na ukupan broj riječi u programu iskazivana je skalom od 0-100%. U dijelu kvantifikovanja upotrebe rodno senzitivnog jezika i razvrstanih podataka uveli smo skalu vrijednosti: *Bez upotrebe - Minimalno* (ukoliko se negdje kroz narativ koriste rodno senzitivni jezik i rodno razvrstani podaci) i - *U potpunosti*.

Uz činjenicu da **četiri od 15 lista** nijesu dostavile svoje programe na analizu, stiče se utisak da je odgovornost partija prema ženama i ranjivim grupama na izuzetno niskom nivou, a samim tim da je potrebno još dugo putovati prije nego što stignemo do demokratskog društva bez diskriminacije. Izborne liste koje nisu dostavile svoje programe, niti su bile dostupni na njihovim zvaničnim stranicama su sljedeće: Narodna koalicija – Složno i tačka, Albanska alijansa, Aleksa i Dritan – Hrabro se broji, Za budućnost Crne Gore NSD-DNP-RP.

Istraživanje je sprovedeno u periodu od 15. maja do 30. septembra 2023. godine. U nastavku studije su predstavljeni zbirni rezultati po izbornim listama i pojedinačni rezultati po programima izbornih lista koje su učestovovale na vanrednim parlamentarnim izborima u Crnoj Gori u julu 2023. godine, kao i komparativni presjek, uz prateće zaključke i preporuke.

4. NORMATIVNI OKVIR – MEHANIZMI ZA JEDNAKO UČEŠĆE

Prema Ustavu Crne Gore, biračko pravo je osnovno pravo svakog državljanina Crne Gore koji je stariji od 18 godina i ima najmanje dvogodišnje prebivalište u zemlji. Izbori se održavaju u jednoj izbornoj jedinici. Skupštinu čini 81 poslanik, koji se biraju neposredno i tajnim glasanjem na osnovu opšteg i jednakog biračkog prava.

Organ nadležan za raspisivanje izbora donosi odluku o raspisivanju izbora, nakon čega Državna izborna komisija i opštinske izborne komisije određuju i objavljuju izborni kalendar, uključujući sve rokove predviđene izbornim zakonodavstvom.

Mandat odbornika ili poslanika prethodnog saziva prestaje danom potvrđivanja mandata novoizabranim odbornicima ili poslanicima. Potvrđivanje mandata obavlja se u roku od 30 dana od dana održavanja izbora, kada nadležna izborna komisija potvrđuje rezultate izbora i objavljuje novoizabrane odbornike ili poslanike.⁴⁸

Sistem kvota za manje zastupljeni pol/rod definisan je **Zakonom o izboru odbornika i poslanika**, članom 39a. U analizi konteksta političkog učešća žena opisali smo način na koji je propisana kondicionalnost izbornih listi. Riječ je o uslovu prema kojem izborna lista neće biti proglašena ukoliko ne ispunjava propisani minimum od 30% kandidata manje zastupljenog pola, uz obavezu da u svakoj grupi od četiri kandidata barem jedan mora biti pola koji je manje zastupljen. Dodatna garancija za minimalni broj mandata žena u Skupštini Crne Gore nalazi se u **članu 104** kojim se osigurava da izabrani odbornici/poslanici koji dolaze iz reda manje zastupljenog pola mogu biti zamijenjeni isključivo kandidatima istog pola koji su prvi naredno rangirani na izbornim listama.

Na nedovoljnost postojećih rješenja u ovom zakonu upozorili su lokalni izbori održani u oktobru 2022. godine (vidjeti više u kontekst analizi, unutar poglavlja „Kontekst za političko učešće žena i LGBTIQ+ zajednice u Crnoj Gori“) kada su se pokazale sve slabosti postojećih mehanizama zaštite u slučaju nepoštovanja kvota. Kvote su zakonom propisana obaveza, ali zakonom nisu predviđene sankcije, ukoliko se ta obaveza ne poštuje. Slučaj lokalnih izbora nam pokazuje da bez odgovarajućih sankcija nema garancije da partije i opštinske izborne komisije, koje su proglasile takve liste, neće nastaviti sa ovom negativnom praksom.

U konkretnom slučaju ostaje otvoreno i pitanje da li je Državna izborna komisija imala obavezu da reaguje po službenoj dužnosti, imajući u vidu **član 33** ovog zakona kojim se propisuje da će DIK preuzeti nadležnosti opštinske izborne komisije u slučaju

⁴⁸Ustav Crne Gore, dostupan na: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/ustav-crne-gore.html>

Zakon o izboru poslanika i odbornika, dostupan na: https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon_o_izboru_odbornika_i_poslanika.html

da ova ne vrši svoje obaveze. S obzirom da Državna izborna komisija sebe smatra nenadležnom da poništi rješenje opštinske izborne komisije o proglašenju izbornih listi koje ne ispunjavaju sve zakonske uslove da budu proglašene, postavlja se pitanje čija je to nadležnost. Isto važi za eventualne **odluke DIK-a** koje bi karakterisao sličan propust. Čak i ako se na propust ukaže blagovremeno, a izborna komisija (lokalna ili državna) ne preduzme ništa da nedostatke otkloni, sledeća nadležna instanca je **Upravni sud** (kada bi se dokazivalo da odluka nije u skladu sa zakonom) ili **Ustavni sud** (odlukom se ograničava ustavom zagantovano pravo žena da budu birane, dodatno zaštićeno mjerom afirmativne akcije u članu 79 Ustava, a precizirane Zakonom o izboru odbornika i poslanika).

Formalne garancije u ovom smislu obezbijeđene su **članom 107** Zakona koji daje pravo svakom biraču/ci, kandidatu/kinji ili podnosiocu/iteljici izborne liste da podnese prigovor nadležnoj izbornoj komisiji zbog **povrede biračkog prava**, odnosno prava svakog građanina/ke da bira i bude biran/a (takođe član 45 Ustava). Međutim, sve i da se ovakva inicijativa pokrene i uzme u razmatranje od strane Upravnog ili Ustavnog suda, šanse da se odluka donese prije održavanja izbora, zbog kratkog vremenskog roka od proglašenja liste do datuma izbora, su izuzetno male. Postavlja se pitanje, da li bi ovi sudovi uopšte donosili odluku, ili bi samo konstatovali da je odlučivanje po tom pitanju nakon izbora bespredmetno, ako se uzme u obzir da nepoštovanje kvota ne bi bilo smatrano osnovom za poništavanje rezultata izbora.

Državna izborna komisija

Nakon analize propisa koji regulišu izborni proces u Crnoj Gori, transparentnost rada Državne izborne komisije pojavila se kao drugo važno pitanje u procesu našeg istraživačkog rada. Pojedinačne izborne liste partija i koalicija se u praksi ne objavljuju u formi u kojoj su predate⁴⁹. Omogućavanje uvida javnosti u sadržaj predatih listi je važno zato što obezbjeđuje transparentnost procesa i pruža mogućnost blagovremenog identifikovanja eventualnih **nepravilnosti** – uključujući poštovanje kvota - te kontrolu kvaliteta rada DIK-a, kada je u pitanju obaveza utvrđivanja usklađenosti lista sa zakonom propisanim uslovima i nalaganje otklanjanja utvrđenih nepravilnosti. Sa druge strane, šteta kojoj doprinosi netransparentnost u pogledu blagovremenog objavljivanja kandidata/kinja izbornih lista može biti nenadoknadiva. Naime, javnost nema zvaničnu informaciju o sadržaju izbornih lista dok iste ne budu potvrđene, a onda i objavljene u formi zbirne izborne liste, za što je tok najkasnije 15

⁴⁹ Bez obzira na više puta upućivan zahtjev Državnoj izbornoj komisiji, nismo uspjeli da dođemo do predatih izbornih listi. Paralelno sa tim, DIK je radio analizu usklađenosti lista sa propisima, i u dijelu kvota, bez mogućnosti uvida u odrađene analize. Izborne liste su tek bile dostupne u trenutku proglašenja Zbirne izborne liste koja je objavljena na sajtu DIK-a, a nakon što su svi mehanizmi za eventualno utvrđivanje nepravilnosti iscrpljeni. Obrazloženje DIK o odbijanju našeg zahtjeva odnosilo se na zaštitu ličnih podataka kandidata/kinja, uprkos činjenici da su liste mogle biti objavljene uz zaštitu ličnih podataka koji nijesu relevantni za utvrđivanje poštovanja kvota kod inicijalno predatih lista.

dana prije dana određenog za održavanje izbora. U skladu sa Zakonom o izboru odbornika i poslanika, izborna lista za izbor poslanika dostavlja se Državnoj izbornoj komisiji najranije 20 dana od dana raspisivanja izbora, a najkasnije 25 dana prije dana određenog za održavanje izbora (član 46). Zbirnu izbornu listu za izbor poslanika Državna izborna komisija javno objavljuje najkasnije 15 dana prije dana određenog za održavanje izbora (član 49).⁵⁰Ako se uzme u obzir i vrijeme potrebno za analizu, prostor za pravovremeno reagovanje javnosti/zainteresovanih trećih strana, poput ženskih NVO, na eventualne previde, izuzetno je sužen. Dakle, vrijeme od roka za objavljivanje potvrđenih izbornih lista do izbora je minimum 15 dana za podnošenje inicijativa i za blagovremenu ispravku od strane DIK-a, odnosno političkog subjekta. U hipotetičkoj situaciji da DIK propusti da reaguje, ne ostaje dovoljno vremena za žalbu drugim nadležnim institucijama (Upravni sud/Ustavni sud), a rizik od učešća izbornih lista koje su potvrđene suprotno zakonu je visok (kao što je bila situacija na lokalnim izborima iz 2022. godine) i to bez posljedica. Na sreću, Državna izborna komisija je na ovim izborima revnosno kontrolisala primjenu kvota i u skladu sa zakonom upozorila političke subjekte na obavezu uklanjanja nedostataka na izbornim listama.

“Pol” mora biti “pol” i “rod”

Zakonom o rodnoj ravnopravnosti članom 2⁵¹ definisana je rodna ravnopravnost: “Rodna ravnopravnost podrazumijeva **ravnopravno učešće žena i muškaraca, kao i lica drukčijih rodnih identiteta** u svim oblastima javnog i privatnog sektora, jednak položaj i jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava i sloboda i korišćenje ličnih znanja i sposobnosti za razvoj društva, kao i ostvarivanje jednake koristi od rezultata rada”, dok je u **članu 7** napravljena jasna razlika u definisanju pojmova pol i rod. 1) rod je društveno uspostavljena uloga žena i muškaraca u javnom i privatnom životu koja se razvila na biološkoj razlici polova; 2) pol predstavlja biološku karakteristiku po kojoj se razlikuju ljudska bića na muška i ženska.

Isti zakon članom 10 jasno obavezuje Skupštinu i Vladu da u okviru svojih nadležnosti, promovišu i primjenjuju princip **rodne ravnopravnosti**, naročito princip rodno balansirane zastupljenosti prilikom izbora i imenovanja na određene funkcije, obrazovanja radnih tijela i utvrđivanje sastava zvaničnih delegacija.

Trenutno je u izradi tekst **Zakona o pravnom prepoznavanju roda baziranog na samoodređenju**, čije usvajanje se očekuje do kraja 2023. godine. U pitanju je poslednja aktivnost Strategije za poboljšanje kvaliteta života LGBT osoba u Crnoj Gori 2023. godine. Ovim zakonom se reguliše pravno prepoznavanje rodnog identiteta po principu samoodređenja, polazeći od najboljih praksi država Zapadne Evrope i uz

⁵⁰ Zakon o izboru poslanika i odbornika,

https://dik.co.me/old_dik/regulativa/Zakoni/Zakon%20o%20izboru%20odbornika%20i%20poslanika.pdf

⁵¹ Zakon o rodnoj ravnopravnosti, dostupan na linku: <https://www.gov.me/dokumenta/81018a45-4270-4b3b-82a4-02434240860d>

uvažavanje standarda EU. Realizacijom mjere će se zaokružiti normativni okvir za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba u Crnoj Gori.⁵² **Kada zakon bude usvojen, biće potrebno uskladiti izbornu zakonodavstvo sa njim, na način koji omogućava punu političku participaciju osoba drugačijih rodnih identiteta.**

Kroz **Nacionalnu strategiju rodne ravnopravnosti 2021-2025**, mjera 3.1 predviđa osnaživanje žena i osoba drugačijih polnih i **rodnih identiteta** da učestvuju u političkom odlučivanju.

Rješenja koja očekujemo u predstojećoj sveobuhvatnoj reformi izbornog zakonodavstva moraju uzeti u obzir sve navedene prepreke i njihovim pojedinačnim adresiranjem minimizirati mogućnost budućeg strukturnog izopštavanja žena i osoba drugačijih rodnih identiteta, naročito onda kada dolaze iz marginalizovanih grupa, sa crnogorske političke scene.

⁵² Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori 2019- 2023, dostupno na: <https://wapi.gov.me/download-preview/b78cc299-7d34-4338-af1e-e6effc866986?version=1.0>

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

1. Izborne liste – Muški se broji

Uoči vanrednih parlamentarnih izbora 2023. godine Državna izborna komisija potvrdila je 15⁵³ od ukupno 17 predatih izbornih lista⁵⁴. Prije zvaničnog proglašenja Zbirne izborne liste (za što je rok najkasnije 15 dana prije dana određenog za održavanje izbora⁵⁵) Državna izborna komisija vratila je na doradu tri liste, radi otklanjanja nedostataka koji se tiču nepoštovanja kvota za manje zastupljeni pol⁵⁶. Razlog odbijanja proglašenja dvije liste nije bio nepoštovanje rodni kvota, već nedostatak potrebnog broja validnih potpisa podrške izornoj listi. Od ukupno 1113 kandidata/kinja na 15 izbornih lista, 397 odnosno 35,67% su bile žene⁵⁷.

Podaci iz tabele na strani 27 jasno pokazuju da najveći broj (deset) izbornih lista ispunjava samo **minimalne uslove** u pogledu primjene kvota za manje zastupljeni pol.

Podsjećamo da su naša ranija istraživanja⁵⁸ pokazala da čak ni **veći procenat žena na izbornim listama ne rezultira većim procentom žena u Skupštini, te da taj broj zavisi od načina rangiranja žena na izbornim listama** – što je više žena na prvim i drugim pozicijama, to je veća vjerovatnoća da će biti izabrane. Što su niže rangirane, to je manja vjerovatnoća da će dobiti mandate, posebno kada je riječ o malim partijama koje ne mogu računati na više od tri mandata. Izborne liste za koje su redovna predizborna istraživanja⁵⁹ pokazala da će dobiti najveći broj mandata, dominantno rangiraju žene na niža mjesta u svakoj rednoj grupi od četiri kandidata, odnosno primjenjuju samo zakonski minimum kada su u pitanju kvote. Ovakve prakse rezultiraju manjim brojem žena u poslaničkim klupama i, posljedično, na mjestima odlučivanja.

⁵³ U skladu sa članom 32 Zakona o izboru odbornika i poslanika (link: <https://dik.co.me/wp-content/uploads/2021/04/Zakon-o-izboru-odbornika-i-poslanika.pdf>) Državna izborna komisija donosi rješenje o proglašenju izborne liste. Rješenje Državne izborne komisije o utvrđivanju i proglašenju izbornih lista, više na linku: <https://dik.co.me/rjesenja-o-utvrdivanju-i-proglasenju-izbornih-lista/>

⁵⁴ Rješenje o odbijanju proglašenja na linku: <https://dik.co.me/rjesenja-o-odbijanju-proglasenja-izbornih-lista/>

⁵⁵ Član 49 Zakona o izboru odbornika i poslanika, (Službeni list Crne Gore, br. 16/2000 - prečišćeni tekst, 9/2001, 41/2002, 46/2002, i 109/2020 - odluka US).

⁵⁶ Zaključci za otklanjanje nedostataka izbornih lista na linku: <https://dik.co.me/zakljucci-za-otklanjanje-nedostataka-izbornih-lista/>

⁵⁷ Izjava o preliminarnim parlamentarnim nalazima i zaključcima, Međunarodna izborna posmatračka misija Crna Gora – Prijevremeni Parlamentarni Izbori, 11. Jun 2023. Izvještaj na linku: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/3/545968.pdf>

⁵⁸ Istraživanje na linku: <https://womensrightscenter.org/parlamentarni-izbori-2020-iz-rodne-perspektive/>

⁵⁹ Istraživanje političkog javnog mnjenja, NVO CEDEM, maj 2023. godine, na linku: <https://www.cedem.me/istrazivanje/objavljeni-rezultati-istrazivanja-politickog-javnog-mnjenja-2/> kao i

U 2023, od petnaest proglašanih lista, njih četrnaest su predvodili muškarci, dok su se na njima žene nalaze tek na **trećem ili četvrtom mjestu**. Samo jednu listu predvodila je žena i ta lista bilježi najveći procenat kandidatkinja, čak 59%, u odnosu na 41% kandidata, a slijede je liste manjinskih partija. Primijećena je tendencija rasta procenta žena na listama manjinskih partija, ali na niže rangiranim pozicijama i sa veoma niskom vjerovatnoćom da će dobiti poslanički mandat.

Na prethodnim parlamentarnim izborima, 2020, od 11 izbornih lista sa 778 kandidata i kandidatkinja za 81 mjesto u Skupštini bilo je 511 muškaraca i 267 žena.⁶⁰ Ukoliko poredimo trendove u odnosu na prethodne parlamentarne izbore, ukupan procenat žena na Zbirnoj izbornoj listi ostao je nepromijenjen (na parlamentarnim izborima 2020. godine on je iznosio 34,44%), što je direktna posljedica obaveze partija i koalicija da poštuju minimalne propisane kvote. Sa druge strane, **redosljed rangiranja** žena na nižim pozicijama u grupi od četiri kandidata/kinje na izbornim istama, doprinio je nastavku trenda opadanja broja žena u inicijalnom sazivu Skupštine, o čemu će biti više riječi u poglavlju ovog izvještaja koje komentariše izborni rezultat. Baš kao što smo vidjeli, u odnosu na parlamentarne izbore 2020. godine, taj broj je opao za **jedno mjesto**, a u odnosu na izbore iz 2016. godine, za čak **dva mjesta**. **Dakle, od 2016. godine, kada se po prvi put primjenjuje kombinovana kvota, u skladu sa izmjenama zakonodavstva iz 2014. godine, pa sve do poslednjih vanrednih parlamentarnih izbora, svjedočimo negativnom trendu smanjenja broja poslanica u inicijalnom sazivu Skupštine Crne Gore. To pokazuje da** političke partije i dalje baštine formalistički pristup rodnoj ravnopravnosti i političkoj participaciji žena, t.j. tek nastoje da zadovolje zakonske uslove za potvrđivanje sopstvenih izbornih lista.

Jasno je da bez uvođenja dodatnih zakonskih mehanizama, odnosno pooštavanjem garancija za njihovu primjenu, sistem kvota kakav poznajemo ne može obezbijediti uvećanje skupštinske zastupljenosti žena. Iako se u ranijim sazivima Skupštine broj poslanica povećavao u odnosu na inicijalni saziv, to je bila direktna posljedica ostavki koje poslanici podnose nakon što budu izabrani u izvršnu vlast, često zbog izbora na rukovodeće i ministarske pozicije, pa upražnjeno mjesto popunjava kandidat/kinja koj/a je na izbornoj listi rangiran/a neposredno nakon kandidata koji je podnio ostavku na poslaničku funkciju⁶¹. U takvim situacijama, žene kao sljedeće u nizu kandidata/kinja na izbornoj listi dobijaju poslanički mandat. Podsticajno bi bilo intervenisati na postojećim rješenjima na način da upražnjena

⁶⁰ Istraživanje CGO-a na linku: <https://media.cgo-cce.org/2020/12/Parlamentarni-izbori-u-Crnoj-Gori-izborni-programi-partija-i-koalicija-2020.pdf>

⁶¹ Zbog toga se dešava da neka od upražnjenih poslaničkih mjesta popune žene, čime njihov procenat u Skupštini posledično raste. Pa je tako najveći ikad zabilježen broj žena u poslaničkim klupama bio je pred kraj mandata prošlog saziva Skupštine, 2019. godine, kada je ovabroj iznosio 24 poslanice (29.6%).

mjesta muških kandidata sa izborne liste **obavezno** popunjavanja prvi/a sledeće rangirani/a predstavnik/ca manje zastupljenog pola.

Da im se ne bi poslanička mjesta dodjeljivala poput milosrđa, onda kada je najukusniji dio kolača već podijeljen, novi sistem kvota mora da cilja na minimalno **30% žena u inicijalnom sazivu** Skupštine. Jedino uvođenjem obaveze da među svaka tri kandidata mora biti barem jedna žena, umjesto trenutne obaveze “jedna u četiri” možemo se približiti ovakvom evropskom prosjeku. Ponovljene preporuke CEDAW komiteta nas obavezuju na to (vidjeti u poglavlju Normativni okvir). Paralelno sa tim, zagarantovani procenat zastupljenosti žena na listama mora biti minimum 40%. Ipak, moramo naglasiti da je u pitanju minimum, jer participativna demokratija zahtijeva rodni paritet i intersekcionalnost.

U nastavku predstavljamo tabelarni prikaz rangiranja žena na izbornim listama partija i koalicija.

Proglašena izborna lista	Broj kandidata na listi	Broj žena na listi	Procenat žena na listi	Svaki četvrti kandidat manje Zastupljenog pola	Broj žena u prvih 10 mjesta	Broj žena u prva 4 Mjesta	Pol-nosilac liste
„Jasno je! – Bošnjačka stranka – mr Ervin Ibrahimović“	81	33	40,7%	DA	2/20%	3. mjesto	M
„HGI – Na pravoj strani svijeta“	71	29	40,8%	DA	7/70%	3.mjesto 4.mjesto	M
“Pravda za sve” - dr Vladimir Leposavić	55	17	30,9%	DA	2/20%	3.mjesto	M
SNP – DEMOS – ZA TEBE	81	26	32,1%	DA	4/40%	3.mjesto 4.mjesto	M
„NARODNA KOALICIJA – SLOŽNO I TAČKA“ –	81	25	30,9%	DA	3/30%	4.mjesto	M
ALBANSKA ALIJANSA – ALEANCA SHQIPTARE Forca, Demokratski savez, Demokratski savez Crne Gore i građanska grupa "Pokret Tuzi"	67	21	31,3%	DA	2/20%	4.mjesto	M
„Preokret za sigurnu Crnu Goru – Srđan Perić“	54	17	31,4%	DA	3/30%	3.mjesto	M
Pokret za promjene-‘Prvo Crna Gora’- Nebojša Medojević- Reforme za spas zemlje	81	30	37%	DA	4/40%	3. mjesto	M

DA MI MOZEMO ZA GRAĐANSKU CRNU GORU	77	32	41%	DA	3/30%	4.mjesto	Ž
„ZAJEDNO! Za budućnost koja ti pripada – Danijel Živković (DPS, SD, DUA, LP)“	81	32	39,5%	DA	2/20%	4.mjesto	M
EVROPA SAD – MILOJKO SPAJIC	81	28	34,6%	DA	2/20%	3.mjesto	M
SDP-ZA NAŠU KUĆU	81	26	32,1%	DA	2/20%	4. mjesto	M
„ALEKSA I DRITAN – HRABRO se broji!“	81	25	30.9%	DA	2/20%	4.mjesto	M
„Za budućnost Crne Gore“ NSD-DNP-RP	81	26	32%	DA	2/20%	3.mjesto	M
Albanski forum – Nik Gjelošhaj „BESA za Evropski Razvoj“ / Forumi shqiptar - Nik Gjelošhaj „BESA për Zhvillim Evropian	60	18	30%	DA	2/20%	4.mjesto	M

Očigledno je da bi bez postojanja kvota za manje zastupljeni pol procenat žena na izbornim listama bio još niži, pa ukazujemo na obavezu osnaživanja partijskih i zakonskih mehanizama za veće političko učešće žena. Naročito treba povesti računa i naći modalitete koji će obezbijediti zastupljenost žena iz marginalizovanih grupa, uključujući Romkinje, žene sa invaliditetom, LBTQ žene kao i druge čiji se glas nedovoljno čuje na javnoj i političkoj sceni.

2. Izborni programi – Dugo putovanje u Evropu

Analiza pokazuje zabrinjavajući manjak političke volje, ili hrabrosti, da se pitanja rodne ravnopravnosti stave u fokus izbornih programa. To znači još jednu izgublenu šansu da potrebe žena i ranjivih grupa budu prepoznate od onih koji bi trebalo da ih predstavljaju.

Sudeći po programima izbornih lista koje su učestvovala na vanrednim parlamentarnim izborima 2023 u Crnoj Gori žive samo hetero muškarci. Prema tome možemo pretpostaviti kako će izgledati buduće politike, u čije ime i za koga će se donositi. Bez upotrebe rodno razvrstanih podataka, sa rijetkim mjerama koje se tiču osnaživanja žena, LGBTIQ+ osoba, osoba sa invaliditetom, Romkinja i drugih marginalizovanih grupa, programi većine izbornih lista djeluju obeshrabrujuće, deklarativno i ne doprinose evropskom putu Crne Gore.

Djelovi programa koji se tiču siromaštva, diskriminacije, obrazovanja, kulture, nauke, sporta, medija, urbanog planiranja, saobraćaja, poljoprivrede, zelenih ekonomija, finansija, turizma uzimaju u obzir samo jednu perspektivu, propuštajući da iskoriste dostupne podatke koji bi im omogućili da obrate pažnju na specifičnosti od kojih zavisi da li će programi odgovoriti potrebama ukupnog stanovništva.

Naša analiza pokazuje da od 11 programa, **svoga jedan izborni program minimalno konsultuje rodne analize**, što navodi da se zapitamo za koga partije kreiraju politike, ako one nijesu informisane specifičnim potrebama žena, naročito onih koje pripadaju ranjivim grupama. **Rodna ravnopravnost je MINIMALNO uključena u devet izbornih programa, a dva programa uopšte ne uključuju ovu temu.** Rodna ravnopravnost se skoro isključivo prepoznaje kroz prizmu rodno zasnovanog nasilja, koje takođe nije adekvatno obrađeno. **Samo jedan izborni program (SDP-Za našu kuću) podjednako komunicira i sa građanima i građankama i dosljedno koristi rodno senzitivni jezik.**

Ciljane mjere za dostizanje rodne ravnopravnosti podržavaju stereotipne patrijarhalne rodne uloge, pa su dominantno dio socijalnih politika, minimalno su prisutne u oblasti vladavine prava i ljudskih prava, ekonomskih politika (kroz razvoj ženskog preduzetništva) i tek ponegdje u sektoru kulture, zdravstva i sporta. Samo jedan program ("Zajedno! Za budućnost koja ti pripada - Danijel Živković" (DPS, SD, DUA, LP) se direktno osvrće na temu prava LGBTIQ+ osoba, OSI i RAE zajednice (u okviru poglavlja koje se odnosi na socijalnu pravdu). Sedam od 11 analiziranih programa jednom rečenicom obuhvataju prava LGBTIQ+, OSI i RAE zajednicu, kroz opšta mjesta, bez konkretnih mjera. **Nijedan program ne prepoznaje prioritete marginalizovanih zajednica, niti žene iz ovih zajednica, uprkos činjenici da feminističke organizacije koje zastupaju ove grupe u kontinuitetu ukazuju na**

ključne prioritete ovih zajednica. U programima partija manje brojnih naroda nalaze se otvorena heteronormativna tumačenja porodice i ljudskih prava, ili su ona implicitna, što ne iznenađuje kad se uzme u obzir da su jedino ove partije glasale protiv usvajanja Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola 2020. godine. Ovo se odnosi na sljedeće izborne liste: Albanski forum – Nik Geloshaj Besa za Evropski razvoj, HGI – Na pravoj strani svijeta, "ПРАВДА ЗА СВЕ!" - др ВЛАДИМИР ЛЕПОСАВИЋ.

U analizi programa primjetni su narativi koji (zlo)upotrebljavaju shvatanje tradicije, bilo da na diskriminatoran, isključujući i heteronormativan način tretiraju porodicu, bilo da jasno uvezuju tradicionalne vrijednosti sa nacijom i državom. Stoga bi se prije reklo da je u pitanju retrogradna politika nego čuvanje nasljeđa na koje se partije pozivaju, s obzirom na tradiciju borbe za socijalnu pravdu na našim prostorima u kojoj su ključnu ulogu igrale upravo žene.

Na kraju, ali ne manje bitno, analiza programa izbornih lista, pokazuje suštinsko nerazumijevanje rodne ravnopravnosti, kao i formalističko pristupanje istoj. U Intersekcionalni pristup koji uključuje žene i osobe drugačijih rodnih identiteta iz marginalizovanih grupa skoro po pravilu izostaje, kao i hrabrost da se pojedine grupe uopšte pomenu (npr. LGBTIQ+ osobe). Ovakva situacija je i još jedan indikator političke kulture koja u kontinuitetu instrumentalizuje žene i osobe drugačijih rodnih identiteta i svih marginalizovanih grupa za postizanje političkih ciljeva, umjesto da promoviše jednakost i demokratiju.

Tabelarni prikaz Analize programa izbornih lista

ZASTUPLJENOST RODNE PERSPEKTIVE U IZBORNIM PROGRAMIMA PARLAMENTARNI IZBORI 2023				
IZBORNA LISTA	ZASTUPLJENOST RODNE PERSPEKTIVE U IZBORNOM PROGRAMU	INTERSEKCIONALNOST (ZASTUPLJENOST OSI, RAE, LGBTIQ+ ZAJEDNICA)	UPOTREBA RODNO RAZVRSTANIH PODATAKA	UPOTREBA RODNO SENZITIVNOG JEZIKA
„Jasno je! – Bošnjačka stranka – mr Ervin Ibrahimović“	16,7%	0,07% - se odnosi samo na OSI, dok ostale zajednice nisu pomenute u programu	Minimalno!	Bez upotrebe
„HGI – Na pravoj strani svijeta“ Hrvatska građanska inicijativa (HGI)	0%	0,1%- samo jedan pomen OSI, dok su ostale zajednice nevidljive u programu	Bez upotrebe	Minimalno
“Pravda za sve” - dr Vladimir Leposavić	33%	0,08% - pominju se OSI i seksualne manjine	Bez upotrebe	Bez upotrebe
SNP – DEMOS –ZA TEBE	0%	Nema intersekcionalnosti	Bez upotrebe	Bez upotrebe
„NARODNA KOALICIJA – SLOŽNO I TAČKA“ – (Dejan Vukšić – Demohrišćanski pokret; Marko Milačić – Prava Crna Gora; Vladislav Dajković – Slobodna Crna Gora; Dragica Perović – Demokratska srpska stranka; dr Novica Stanić - Pokret za Pljevlja)	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program
ALBANSKA ALIJANSA – ALEANCA SHQIPTARE Forca, Demokratski savez, Demokratski savez Crne Gore i građanska grupa "Pokret Tuzi"	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program
„Preokret za sigurnu Crnu Goru – Srđan Perić“ Pokret “Preokret”	15%	0,03% - pominju se OSI i seksualno opredjeljenje	Bez upotrebe	Minimalno

Pokret za promjene-‘Prvo Crna Gora’- Nebojša Medojević- Reforme za spas zemlje	17,5 %	0,03% - isključivo se pominju OSI	Bez upotrebe	Minimalno
DA MI MOŽEMO ZA GRADJANSKU CRNU GORU	14,2 %	0,02% - isključivo se pominju RAE	Bez upotrebe	Bez upotrebe iako im je jedan od ciljeva RR: <i>Promovisanje i upotreba rodno osjetljivog jezika</i>
„ZAJEDNO!” Za budućnost koja ti pripada – Danijel Živković (DPS, SD, DUA, LP)	37,5 %	0,09 % - pominju se RAE, OSI i LGBTIQ zajednica	Bez upotrebe	Minimalno
EVROPA SAD – MILOJKO SPAJIĆ	17,7%	0,04% - pominju se RAE i OSI	Bez upotrebe	Bez upotrebe
SDP-ZA NAŠU KUĆU	22 %	Nema interseksionalnosti	Bez upotrebe	Da!
„ALEKSA I DRITAN – HRABRO se broji!”	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program
„Za budućnost Crne Gore“ NSD-DNP-RP	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program	Nisu dostavili program
Albanski forum – Nik Gjelošhaj „BESA za Evropski Razvoj“ / Forumi shqiptar - Nik Gjelošhaj „BESA për Zhvillim Evropian	16,7 %	0,03 % - isključivo se pominju OSI i to kroz upotrebu zastarelog i diskriminatornog pojma “osobe sa posebnim potrebama”	Bez upotrebe	Bez upotrebe

Pojedinačne rodne analize programa izbornih lista

U nastavku predstavljamo pojedinačne rodne analize programa izbornih lista koje u uvodnom dijelu sadrže generalni komentar prema indikatorima razvijenim za potrebe ovog projekta (vidjeti metodologiju). Programi su predstavljeni u skladu sa redosljedom utvrđenim na zbirnoj izbornoj listi. Dužina programa se razlikuje u zavisnosti od toga koja je izborna lista u pitanju, pa su neki programi imali svega dvije, a neki i do pedeset strana. Time je uslovljen i obim naših analiza.

1. Jasno je! - Bošnjačka stranka - mr Ervin Ibrahimović

Izborni program dostupan na linku: <https://www.bscg.me/izbori-2023/izborni-program-jasno-je-bosnjacka-stranka-mr-ervin-ibrahimovic/>

Generalna ocjena: Program se sastoji iz dvadeset četiri poglavlja, od čega je jedno potpuno orodnjeno (rodna ravnopravnost je prepoznata kao glavni cilj), a tri djelimično uključuju rodnu perspektivu. Rodne analize uglavnom ne potkrijepljuju programske mjere, čak ni u poglavlju koje se odnosi na rodnu ravnopravnost. Program nije obuhvatio sve relevantne faktore i nije pružio suštinsko razumijevanje rodne dinamike i uticaja na crnogorsko društvo. Izazovi sa kojima se suočavaju žene ali i pripadnici drugih marginalizovanih zajednica nisu dovoljno uzeti u obzir kada su kreirani prijedlozi rješenja. Zbog toga, vrijednost koju smo dobili pokazuje da ovaj program minimalno uključuje rodnu perspektivu.

U poglavlju koje se odnosi na jačanje institucija demokratije, slobode i bezbjednosti za sve građane direktno se problematizuje pitanje rodno zasnovanog nasilja i neophodnost reforme pravosuđa u tom kontekstu. Ohrabrujuće je što program poziva na poštovanje zakona i evropske sudske prakse, kao i što aktualizuje pristup zasnovan na ljudskim pravima.

Poglavlje koje se odnosi na socijalnu politiku takođe direktno adresira potrebu za boljim položajem žena i djece koji su žrtve nasilja na način što predviđa izgradnju regionalnih skloništa kao i obezbjeđivanje novčanih naknada kako bi se ojačale osobe koje su pretrpjele nasilje. Takođe, Bošnjačka stranka se programom obavezuje da će davati i predloge politika koji vode ka ujednačavanju zarada između muškaraca i žena. Iako je ova vrste podrške usmjerena ka ranjivim grupama za svaku pohvalu, ovo poglavlje ne prepoznaje različite pozicije žena i muškaraca u odnosu na fenomen siromaštva, te ne uspijeva da ponudi sasvim efikasna rješenja u prevazilaženju rizika od siromaštva, ni da artikuliše rodnu komponentu ovog problema. Pretpostavke iznijete u ovom poglavlju se ne temelje na rodno razvrstanim podacima, što bi svakako pružilo sveobuhvatniju sliku i razotkrilo složenost problema siromaštva.

Nadalje, Bošnjačka stranka adresira i pitanje usklađivanja roditeljstva sa radom, što se može tumačiti kao usmjerenje programskog djelovanja ka prepoznavanju i

postizanju ravnoteže između privatnog i poslovnog života. Međutim, nije u potpunosti jasno u kom smjeru se namjeravaju razviti predložene mjere, te nije moguće donijeti zaključak o tome da li se ovdje prepoznaju posebne potrebe jednog u odnosu na drugi pol ili neke od ostalih rodnih identiteta. Važno je imati u vidu da poglavlje koje se odnosi na brigu o porodici ni na koji način ne integriše pitanja koja se tiču LGBTIQ+ zajednice, niti prepoznaje specifičnost zajednica formiranih kroz Zakon o životnom partnerstvu lica istog pola, te samim tim LGBTIQ+ osobe indirektno isključuje iz mjere koja se odnosi na “rješavanje stambenog pitanja mladih bračnih parova”. Odnosno, upotrebom izraza “porodica” i “bračni parovi” koji se po Ustavu i Porodičnom zakonu odnose isključivo na zajednicu muškarca i žene, te dalje zajednicu roditelja i djece, implicira da se ove mjere ne odnose na istopolne partnere/ke, jer njihove zajednice nijesu prepoznate ovim propisima. Selektivno davanje prava je oblik diskriminacije, posebno kada su u pitanju socijalna davanja. Kada se grupe ili pojedinci/ke isključuju iz socijalnih davanja i uopšte politika socijalne zaštite na osnovu određenih kriterijuma to je diskriminacija u svom osnovnom obliku.

Bošnjačka stranka je cijelo poglavlje programa opredijelila za rodnu ravnopravnost. Ovdje se tretiraju različita pitanja relevantna za rodnu ravnopravnost – od zalaganja za veću zastupljenost žena na političkim funkcijama, formiranja Foruma žena, povećanih naknada za porodilje kao i borbu protiv diskriminacije. Opšti utisak je ipak da su predviđene mjere uglavnom primjenjive na heteroseksualne pripadnice bošnjačkog naroda, s obzirom da se kroz ovo poglavlje posebno ističe nedostatak vidljivosti žena koje pripadaju ovom narodu. Ipak, na osnovu detaljnije analize može se zaključiti da se ni u okviru ovog poglavlja nisu u potpunosti konsultovali relevantni podaci, i da predloženim mjerama nedostaje konkretizacija.

Ono što je inovativno u ovom programu je činjenica da prepoznaje važnost podrške nevladinom sektoru i civilnim inicijativama. Ova mjera je naročito pohvalna jer pokazuje angažovanost i podršku za organizacije i pojedince koji rade na ostvarivanju pozitivnih promjena u društvu.

U okviru poglavlja koje se odnosi na osnaživanje medijskog pluralizma ističe se angažovanje za zakonsko procesuiranje i kažnjivost svih oblika širenja netrpeljivosti, vrijeđanja ili mržnje, prema bilo kome, putem medija – elektronskih, pisanih, štampanih, portala ili društvenih mreža.

Ekonomske mjere su opisane kroz niz poglavlja u kojima se samo jednom pominje žensko preduzetništvo. Ono što se ističe kao pozitivan pomak je i posebno poglavlje posvećeno brizi o osobama sa invaliditetom i pomoći socijalno ugroženim kategorijama stanovništva. Predviđeno je i kreiranje posebnih aktivnih mjera, preko Zavoda za zapošljavanje, kojima bi se nezaposlena lica i osobe sa invaliditetom, pripremale za uključivanje u tržište rada, subvencioniranje novih radnih mjesta i razvoj preduzetničke inicijative.

2. HGI – Na pravoj strani svijeta

Izborni program nije bio dostupan u formi otvorenoj za javnost.

Generalna ocjena: Program se sastoji iz osam poglavlja. Nijedno poglavlje se posebno ne bavi pitanjem rodne ravnopravnosti i intersekcionalnosti. Intersekcionalnost je dotaknuta kroz položaj OSI u sportu. Žene se pominju u jednoj rečenici u smislu potrebe obezbjeđivanja dostupne zdravstvene zaštite. Važno mjesto u programu (cijelo poglavlje) ima zaštita i očuvanje kulture, tradicije i identiteta hrvatskog naroda, neodvojivog od katoličkog identiteta. Rodno senzitivni jezik se koristi samo u jednoj rečenici, dok rodno razvrstanih podataka nema.

Bez ijednog djelimično i potpuno orodnjenog poglavlja, ovaj program je **bez rodne perspektive**.

3. "ПРАВДА ЗА СВЕ!" - др ВЛАДИМИР ЛЕПОСАВИЋ

Izborni program nije bio dostupan u formi otvorenoj za javnost.

Generalna ocjena: Program se sastoji iz tri poglavlja. Rodna ravnopravnost i intersekcionalnost se kao pojmovi ne pominju u programu. Žene i seksualne/rodne manjine su adresirane kroz prioritet I (Vladavina prava – Preduslov za sigurnost i napredak svih) u kontekstu uvođenja zaštitnih mjera od nasilja. Zbog ovoga, smatramo da je rodna perspektiva minimalno zastupljena u programu. Rodno senzitivni jezik se ne koristi, dok su rodno razvrstani podaci minimalno uključeni.

Iako bi politička misija izbornog programa: **“Uspostavljanje sistema vladavine prava i izgradnja istinske pravne države”**, trebala da se osloni na rodne analize i fokusira na izgradnju društva rodne ravnopravnosti kao jednom od temelja vladavine prava i pravne države, u programu ovakvo nešto izostaje.

Namjera da se pitanja rješavaju širim društvenim konsenzusom, te da se građani/ke uključe u direktno donošenje odluka, uključujući manjinske grupe, mada u načelu pohvalna, ipak nije jasno definisana. Tako ostaje nejasno da li je namjera da se pitanja manjinskih grupa rješavaju od strane opšte zajednice referendumski, što može biti rizično kada su govori o pitanjima LGBTIQ+ osoba, ali i žena (naročito kad se uzme u obzir da su ova pitanja sve više instrumentalizovana od strane različitih političkih struktura zarad sticanja političkog i drugog kapitala). Program naglašava i *poštovanje prava na izbor i prava na različitost*, kao i *autonomije ličnosti i slobodne volje svakog pojedinca*, bez dodatnog obrazlaganja, pa nije moguće zaključiti da li je tumačenje ovih pojmova inkluzivno. U segmentu koji se bavi kulturom i obrazovanjem, nije jasno na šta se misli kada se kaže da *“Културна и просвјетна политика треба да промовишу и спајају најбоље традиционалне вриједности нашег друштва са провјерено успјешним модерним праксама и достигнућима.”* Uzevši u obzir da

država Crna Gora nema adekvatan obrazovni sistem koji na kvalitetan način obrađuje teme roda, pola i seksualnosti, niti intersekcionalno i horizontalno adresira ova pitanja, a imajući na umu da "tradicionalne vrijednosti" nijesu naklonjene ženama i LGBTIQ+ osobama, upitno je na koji način ova lista planira da promoviše kroz kulturu i obrazovanje balans između tradicionalnih i modernih vrijednosti, te kako doživljava iste. Cjelokupni program kada pominje manjine i ugrožene grupe, dominantno naglašava nacionalne i vjerske grupe. U tom smislu, program se može tumačiti i kao kontradiktoran, jer nije do kraja jasno kako doživljava građanski koncept države, s obzirom da govori i o narodima kao "konstitutivnoj kulturi Crne Gore" (*"Борићемо се против било којег облика дискриминације припадника националних и вјерских мањина са намјером да институционално и на сваки други начин афирмишемо став по ком националне и вјерске мањине представљају аутохтоне и аутентичне заједнице које су тиме, не само пуноправни чланови друштва, већ и конститутивне културе Црне Горе."*) Kako je građanski koncept države neodvojiv od afirmacije rodne ravnopravnosti, smatramo da je ova dilema vrijedna pomena u datoj analizi.

4. SNP - DEMOS - ZA TEBE.

Izborni program nije bio dostupan u formi otvorenoj za javnost.

Generalna ocjena: *Izborni program čine dva poglavlja. U programu se ne pominju pojmovi rodna ravnopravnost i intersekcionalnost. Ne pominju se ni LGBTIQ+ osobe kao ni OSI i RAE. Veliki akcenat se stavlja na politike za porodicu i pronatalitetske politike, i to kroz kroz uvođenje jednokratnih novčanih stimulansa za više djece te predloge za produžetak porodiljskog odsustva za drugo i treće dijete. U tom smislu program je značajno konzervativno postavljen na način da se porodica, i to heteronormativna sa djecom, stavlja u centar svih budućih politika, bez sistemskog promišljanja o uticaju ovakvih politika. Ne koristi se rodno senzitivni jezik niti se upotrijebljavaju rodno razvrstani podaci.*

Ovo je ujedno i **drugi** program **bez rodne perspektive.**

5. "НАРОДНА КОАЛИЦИЈА - СЛОЖНО И ТАЧКА" - (Дејан Вукшић - Демохришћански покрет; Марко Милачић - Права Црна Гора; Владислав Дајковић - Слободна Црна Гора; Драгица Перовић - Демократска српска странка; др Новица Станић - Покрет за Пљевља)

Bez obzira na ponovljene upite, izborna lista nije dostavila svoj program niti je isti bio dostupan iz otvorenih izvora.

6. ALBANSKA ALIJANSA – ALEANCA SHQIPTARE

Bez obzira na ponovljene upite, izborna lista nije dostavila svoj program niti je isti bio dostupan iz otvorenih izvora.

7. Preokret za sigurnu Crnu Goru – Srđan Perić

Izborni program dostupan na linku: <https://preokret.me/program>

***Generalna ocjena:** Program sadrži dvadeset poglavlja, ali se ni jedno u potpunosti ne odnosi na pitanje rodne ravnopravnosti. Rodnu ravnopravnost djelimično adresiraju dva poglavlja, ono koje se tiče ljudskih prava, sporta i socijalnih politika. Rodno segregirani podaci se ne pominju u kontekstu informisanja programa, a rodno senzitivni jezik nije upotrebljavan.*

Rodna ravnopravnost je u cijelom programu pomenuta samo jednom, i to u okviru poglavlja **Ljudska prava**. Pitanje rodne ravnopravnosti ovdje se definiše kao prioritet. U okviru istog poglavlja navedena je neophodnost efektivnog korišćenja svakog Ustavom garantovanog prava svim zajednicama i pojedincima bez obzira na političku, vjersku, nacionalnu, seksualnu ili drugu orijentaciju ili pripadnost. Međutim, važno je naglasiti da se u Ustavu ne pominju eksplicitno seksualna orijentacija i rodni identitet, te da samim tim Ustav ne tretira direktno ljudska prava LGBTIQ+ osoba, već su ista regulisana specifičnim zakonima. Dodatno, Ustav je diskriminatoran u dijelu definisanja braka kao zajednice muškarca i žene, te je zabrinjavajuće programsko ograničavanje stepena poštovanja ljudskih prava referisanjem na Ustav Crne Gore. U prevodu, omogućavanje korišćenja prava garantovanih Ustavom samo po sebi nije dovoljno, već je neophodno pozvati se i na poštovanje ali i unapređenje ukupnog pravnog okvira. Nadalje, žene se pominju i u poglavlju Sport, gdje je jedan od prioriteta naveden razvoj ženskog rekreativnog sporta i edukacija žena o preventivnim (zdravstvenim) svojstvima sporta.

U okviru poglavlja **Socijalna politika i prava zaposlenih** prepoznata je potreba za većom zastupljenošću žena na javnim funkcijama. Takođe, u okviru ovog poglavlja jedna od aktivnih mjera koja se predlaže za poboljšanje sistema socijalnih davanja je i stavljanje u punu funkciju Alimentacionog fonda. Intersekcionalnost nije pomenuta u programu.

Imajući u vidu iznijeto, ovaj program sadrži **minimalnu rodnu perspektivu**.

8. Pokret za promjene - PRVO CRNA GORA - Nebojša Medojević - Reforme za spas zemlje

Izborni program dostupan na linku:

<https://promjene.org/wp-content/uploads/2023/05/Program-PRVO-CG-PzP.pdf>

Generalna ocjena: Program se sastoji iz sedamnaest poglavlja, među kojima je jedno poglavlje (XV) isključivo posvećeno *Politici prema ženama*. Dva poglavlja koja se odnose na socijalnu politiku i kulturu minimalno uključuju rodnu perspektivu, čime se klasifikuju kao djelimično orodnjena. Ostalim poglavljima (sistemizovanim prema posebnim sektorima) nedostaje interseksijska, rodna perspektiva. Kontekst analize nisu informisane rodno razvrstanim podacima, niti se nedostatak istih u određenim sektorima problematizuje kroz prilagođene mjere. Jezik je minimalno rodno senzitivan, i to samo u poglavlju koje se odnosi na politike prema ženama. Mjere prilagođene LGBTIQ+ zajednici kao i RAE potpuno izostaju. Osobe sa invaliditetom su prepoznate kroz mjere socijalne i rodne politike. U skladu sa tim, orodnjenost izbornog programa ocjenjujemo kao minimalnu.

U poglavlju III koje nosi naziv – **Direktna demokratija**, akcenat je stavljen na **građaninu**, bez rodne senzitivizacije jezika i sa propuštenom šansom da se, sa rodnog aspekta, pojasni značenje uspostavljanja funkcionalne demokratije kroz donošenje Zakona o Skupštini i Zakona o Vladi Crne Gore. U odnosu na direktnu demokratiju, takođe, s obzirom da nije uključena rodna analiza, kada bi ova mjera bila realizovana, postoji rizik da bi mogla uvesti referendumsko odlučivanje o pitanjima rodne ravnopravnosti i ljudskih prava, što otvara mogućnost ograničenja istih. Dodatno, mjera uvođenja otvorenih lista nije rodno analizirana, što je neophodno, uzevši u obzir da otvorene liste često u praksi imaju negativne efekte kada su u pitanju žene i ranjive grupe.

Isti stil naracije nastavlja i u poglavlju XI – **Društvo znanja – obrazovanje i nauka**, koji daje prikaz problema na svim nivoima obrazovanja, ali ne koristi dostupne zvanične podatke o isključenosti žena iz STEM-a, o ne-orodnjenim školskim kurikulumima i nedostatku programa iz oblasti rodne ravnopravnosti. Nisu uzeti u obzir ni rezultati iz dostupnog istraživanja sprovedenog na crnogorskim univerzitetima o internim politikama rodne ravnopravnosti i zaštite od nasilja i seksualog uznemiravanja⁶². Iako poglavlje u kratkim crtama prepoznaje problem porasta vršnjačkog nasilja (bez analize grupacija koje trpe nasilje), isti se adresira kroz samo jednu predloženu mjeru. Pomenuta mjera ni na koji suštinski način ne tretira uzrok problema nasilja već predlaže isključivo metode kontrolisanja ponašanja i to kroz neodređene “proaktivne mjere” kojima je cilj “suzbijanje vršnjačkog nasilja na prihvatljiv nivo” i to kroz uvođenje prisustva policijskih službenika u školska dvorišta i

⁶² Više o projektu UNIGEM na linku: <https://www.ucg.ac.me/pf/unigem>

na crnogorskim univerzitetima. Ovakve mjere ne samo da nijesu rodno senzitivne, već se kose sa temeljnim principima ljudskih prava kao i feminističkim principima nenasilnog djelovanja i promovisanja nenasilne kulture, koja podrazumijeva i veći akcenat na prevenciji, umjesto kontroli i kazni. Ne postoje podaci koji tretiraju LGBTIQ+ zajednicu, te barijerama sa kojima se suočavaju u toku svog obrazovanja, uprkos činjenici da su ovakvi podaci dostupni. Poglavlje adresira pojačanje kapaciteta vrtića, što se indirektno odnosi na smanjenje neplaćenog kućnog rada koji dominantno nose žene, međutim, dostupnost vrtića se ovdje isključivo povezuje sa socijalno ugroženim roditeljima.

XII poglavlje – **Održivi zdravstveni sistem**, koristi podatke o zaposlenima u sektoru i nudi opšte mjere medju kojima **nisu** one za žensko reproduktivno i mentalno zdravlje, pristupačnost zdravstvene brige za osobe sa invaliditetom, posebno žene, pregled hroničnih bolesti od kojih dominantno obolijevaju i umiru žene, nedostatak neophodne hormonske terapije za transrodne žene, rješavanje problema diskriminacije LBQ žena prilikom pristupa vantjelesnoj oplodnji isl. Poglavlje prepoznaje da “osjetljive grupe pacijenata” ne dobijaju zadovoljavajuću zdravstvenu zaštitu, bez konkretizovanja na koje se grupe misli. Žensko zdravlje predmet je i jedne mjere unutar poglavlja XV, Politika prema ženama, one koja se odnosi na pokretne ambulante za žene u ruralnim krajevima.

XIII poglavlje – **Kultura za sve**, pored pregleda stanja u kulturi, osvrt na deprofesionalizaciju kulturnih radnika i nestimulisanosti kulturnih djelatnika, pruža osvrt i na govor mržnje u medijima, no bez rodne perspektive i analiza učešća žena i LGBTIQ+ zajednice u kulturi. Sa druge strane, rodna ravnopravnost je uzeta u obzir u mjeri kojom se želi podstaći kulturna raznolikost uključujući i multikulturalnost i kulturne izraze različitih socijalnih grupa i pripadnika manjina, ali bez pojašnjenja na koje se grupe mjera odnosi. Govor mržnje je prepoznat kao problematična pojava, što je svakako pohvalno.

Statistike u domenu socijalne zaštite (XIV poglavlje – **Država socijalne pravde**) nisu razvrstane po polu niti nude rodnu perspektivu siromaštva, uključujući i energetske. Posebna pažnja daje se porodicama i njihovom materijalnom obezbjeđenju. Ističe se da: “Porodice moraju biti sistematski podržane i moraju se razvijati usluge koje su im potrebne.” Poglavlje ne pominje neheteronormativne porodice. Jedna mjera predviđa da će se podržati vaninstitucionalni oblici socijalne zaštite ranjivih kategorija – narodna kuhinja, **sigurne ženske kuće**, prihvatilišta za beskućnike, dnevne centre, zbog čega se uzima da je i ovo poglavlje djelimično orodnjeno. Po prvi put se pominju i osobe “sa smetnjama u razvoju” i to djeca u kontekstu jačanja usluga hraniteljstva, što je stigmatizujući i patologizujući termin koji ne koriste više branioci/teljke ljudskih prava osoba sa invaliditetom. Pominju se i zaštitne mjere socijalne zaštite za ranjive kategorije, ali bez definisanja na koje se zajednice misli.

9. DA. MI MOŽEMO ZA GRAĐANSKU CRNU GORU!

Izborni program nije bio dostupan u formi otvorenoj za javnost.

S obzirom da je ovo jedina izborna lista koju predvodi žena i koja broj 59% kandidatkinja na listi, umjesto kratke generalne ocjene, dajemo analizu koja slijedi:

Nakon dubinske analize programa, jasno je da nije u pitanju “ženska lista”, iako bi se zbog proporcionalne zastupljenosti žena od 59% na izbornoj listi, te direktnog promovisanja te činjenice u okviru predizborne kampanje, to na prvu dalo pomisliti. Način na koji se narativno predstavljaju predstavnici/ce liste, već na samom početku programa, i to kao “*politikolozi, ljekari, sociolozi, pravnici, profesori i ostali slobodoumni i dobronamjerni građani*” obavezuje da se opet promisli i naziv pokreta “**Grupa građana MI MOŽEMO!**”, dakle - ne i grupa građanki. Ovakva, **apsolutna** rodna neosjetljivost jezika, pogotovo ako se uporedi sa deklariranim ciljem politike rodne ravnopravnosti, a to je “*unaprijeđenje rodno osjetljivog jezika*”, ne pokazuje samo nedosljednost u programskom promišljanju, već nažalost i jedno dubinsko nerazumijevanje feminističke agende.

Temama rodne ravnopravnosti, i to sa minimalnim osvrtom na različite identitete koji su pogođeni rodno zasnovanom diskriminacijom, dato je nepunih 5% od ukupnog programa, i to u poglavlju **17. Unaprijeđenje položaja žena**, dok je izgubljena šansa da se čuje “ženski glas” i u ostalim sektorima koji se obrađuju. Tako smo od **21** poglavlja, došli do toga da je rodna ravnopravnost, skoro potpuno bez intersekcionalne perspektive, zastupljena na nivou od 14% (uključujući **dva** djelimično orodnjena poglavlja u kojima se kroz jednu rečenicu pominje potreba razvoja ženskog preduzetništva (poglavlje **15. Razvoj preduzetništva i malog i srednjeg biznisa**) ili se prepoznaje potreba unaprijedjenja položaja “sestara-tehničara” (u poglavlju **21. Zdravstvo**). Kada smo kod intersekcionalnosti, ovo je jedan od programa (uz npr. HGI ili SNP-Demos) koji ne prepoznaje čak ni potrebe OSI, da ne govorimo o RAE ili LGBTIQ+ populaciji. Možda jedino na mjestu gdje se “pridaje poseban značaj pravima starijih žena, pripadnicama nacionalnih manjina te **osjetljivih grupa**” možemo tražiti naznake intersekcionalnosti, ali ovakve teze ostaju isuviše opšta mjesta da bismo, pa i zbog (ne)senzibiliteta cijelog programa, mogli sigurno tvrditi da se odnose na LGBTIQ+ osobe. Romi (ne i Romkinje) se pominju samo u uvodnom dijelu predstavljanja članstva pokreta u smislu da ga čine, pored drugih nacionalnih pripadnosti i Romi.

Pokret građana “MI MOŽEMO” interesuju čvrste i jake institucije bez nepotističkog zapošljavanja (poglavlje **1. Čvrste institucije, jaka država**) i efikasna javna uprava (poglavlje **13. Reforma javne uprave**), ali ih ne interesuje čitav spektar diskriminatornih praksi sa kojima se žene, LGBTIQ+ ili OSI u ovom sektoru suočavaju, a koje im usporavaju razvoj profesionalne karijere pa čak i sam pristup javnim

službama (fizički i u smislu zapošljavanja kada su OSI u pitanju, npr.). Interesuju ih i javne politke (poglavlje **2. Koordinacija javnih politika**), ali je pitanje njihove systemske neorodnjenosti tuđa briga. Posebno su svjesni/e potrebe efikasnijeg rada na procesima evropskih integracija, pogotovo u oblastima poglavlja 23 i 24, ali: nedostatak specijalizovanih sudija/kinja i tužilaca/teljki za vođenje postupaka u oblasti seksualnog zlostavljanja, trafikinga ili rodno zasnovanog nasilja, učešće žena u mirotvornim operacijama, a posebno u suočavanju sa ratnim zločinima na ovim prostorima; nezakonito trošenje novca namijenjenog isključivo ženskim organizacijama u političkim partijama i čitav opseg fundamentalnih prava usmjerenih na zabrani diskriminacije, nasilja, zločina počinjenih iz mržnje, bolji pristup pravdi, govor mržnje koji posebno pogađa žene i LGBTIQ+ osobe, neodgovorno postupanje nadležnih institucija kada je u pitanju omogućavanje implementacije Zakona o registrovanom partnerstvu lica istog pola, nemogućnost transrodnih osoba da njihov rodni identitet bude pravno prepoznat bez prethodnog podvrgavanja medicinskim intervencijama koje podrazumijevaju sterilizaciju, su samo neke od značajnih tema koje nisu našle prostora u poglavlju **3. Evropske integracije**. Nasuprot tome, napredak u 23. i 24. pristupnim poglavljima mjeriće se, kako se u navodi, rješavanjem problema:

“koji se tiču korupcije, organizovanog kriminala, kao i pitanja koja se odnose na rješavanje otvorenih međusobnih sukoba i brojnih nesporazuma sa susjednim državama.”

U sličnom maniru se nastavlja: ako se govori o ekonomiji (**4. Makroekonomski parametri razvoja**), ne govori se o ekonomiji brige (iako se u poglavlju za unaprijednje položaja žena traži veća valorizacija kućnog rada); ako je riječ o ekologiji i urbanom planiranju (poglavlje **5. Ekologija i održivi razvoj**), ne pominje se hronično isključivanje rodne perspektive iz urbanog planiranja ili značaj eko-feminizma za zelenu tranziciju, kao ni teret koji uglavnom žene i ranjive zajednice nose kod narušavanja životne sredine, klimatskih promjena i devastacije prirodnih resursa. Žena nema ni u poglavljima o turizmu (poglavlje **6. Turizam**), poljoprivredi (poglavlje **7. Poljoprivreda**), digitalnoj tranziciji (poglavlje **8. Industrija**), energetici (poglavlje **9. Energetika**), informacionim tehnologijama (poglavlje **10. Informaciono-komunikacione tehnologije – IKT**), kulturi (poglavlje **11. Kreativne industrije i digitalna transformacija**), ljudskim resursima (poglavlje **12. Socijalni kapital** (ljudi su naša snaga) ili socijalnoj zaštiti (poglavlje **16. Unapređenje sistema socijalne i dječije zaštite**) itd. do kraja programa.

Bez rodno razvrstanih podataka, senzibilnog jezika, i sa ocjenom od nepunih 15% orodnjenosti, ovaj program u konačnom uključuje rodnu perspektivu MINIMALNO.

10. ZAJEDNO! Za budućnost koja ti pripada - Danijel Živković (DPS, SD, DUA, LP)

Izborni program nije bio dostupan u formi otvorenoj za javnost.

Generalna ocjena: Program se sastoji iz osam poglavlja, među kojima ni jedno nije isključivo posvećeno rodnim politikama. Rodna ravnopravnost se djelimično obrađuje u **tri** poglavlja koja se bave ekonomskim, socijalnim i politikama u sportu. U oblasti socijalne politike adresirani su (prilično šturo i formalistički) i pripadnici LGBTIQ+, OSI i RAE zajednice. Intersekcionalnost se pojavljuje i u sektoru zdravstvene zaštite, ali samo u odnosu na OSI i RAE populaciju. Rodno razvrstani podaci nisu informisali program, dok se rodno senzitivni jezik koristi minimalno i nedosljedno. Međutim, zbog donekle horizontalnog uključivanja rodne perspektive ovaj program je **srednje orodnjen. U ovom programu nalaze se tri djelimično orodnjena poglavlja.** U nastavku je analiza načina na koji se pristupa temama rodne ravnopravnosti.

Poglavlje 1. **Crna Gora – država članica EU!** bavi se evropskom perspektivom Crne Gore kao šansom za dalji rast standarda i prosperitet zemlje, ali nedostaje razumijevanja kako članstvo u EU može doprinijeti rodnoj ravnopravnosti. Mada se prepoznaje značaj učešća civilnog sektora, nema pomena o marginalizaciji ženskih i LGBTIQ+ nevladinih organizacija u pregovaračkom procesu. Kada se analiziraju poglavlja 23 i 24 ne uzima se u obzir neusklađenost zakonskog okvira za punu implementaciju LGBTIQ+ prava, posebno u kontekstu Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola.

Poglavlje 2. **Ekonomski rast, nova radna mjesta, bolji standard** djelimično se bavi programima za razvoj ženskog preduzetništva. Ipak, propuštena je šansa da se ukaže na poziciju žena u poljoprivredi, na sjeveru zemlje, ili da se istaknu izazovi koji ih pogađaju u kontekstu sive ekonomije, što su teme koje se pominju u poglavlju. LGBTIQ+ osobe takođe nijesu prepoznate kao učesnici/e u ekonomiji, pa nema mjera koje adresiraju LGBTIQ+ radnike/ce, niti diskriminaciju istih na tržištu rada, čak ni u kontekstu razvoja kvir turizma, što je obično jedina grana ekonomije u kojoj se LGBTIQ+ osobe pominju. Međutim, program adresira zapošljavanje ugroženih grupa kroz razvoj socijalnog preduzetništva u saradnji sa organizacijama civilnog društva, ali bez navođenja različitih grupa na koje se ovo odnosi. Ovo je ujedno i prvo orodnjeno poglavlje.

Poglavlje 3. **Socijalno pravedno društvo** uključuje intersekcijsku perspektivu i daje pregled mjera koje se odnose na OSI (iako OSI žene nisu posebno prepoznate), zatim RAE populacije sa posebnim osvrtom na RAE žene i starije, te LGBTIQ+ populaciju. Pohvalno je posvećivanje pažnje usvajanju nove Strategije za unapređenje kvaliteta života LGBTIQ+ osoba. Međutim, izostaje osvrt na važnost usvajanja ključnog zakona za transrodnu zajednicu, koji je trenutno u fazi izrade - *Zakona o*

pravnom prepoznavanju roda baziranom na samoodređenju. U potpunosti izostaje osvrt na **implementaciju** Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola, koji zbog neusvajanja dopuna zakona i podzakonskih akata, nije moguće implementirati u praksi, te istopolni partneri, iako mogu sklopiti partnerstvo, ne mogu pristupiti pravima koja im zakon omogućava. Poseban pasus je posvećen problemima nasilja uključujući nasilje nad ženama. S tim u vezi planira se osnivanje skloništa za žene-žrtve nasilja u gradovima koji je pružaju ove servise te kriminalizacija femicida i psihičkog nasilja. Poglavlje 3. je drugo orodnjeno poglavlje.

Poglavlje 4. **Kvalitetna zdravstvena zaštita dostupna svima** sadrži niz opštih mjesta bez posebnog prepoznavanja problema sa kojima se suočavaju žene i LGBTIQ+ osobe u zdravstvu, čak ni u mjeri koja se tiče posebno ugroženih grupa. Ovo je posebno značajno kad se uzme u obzir neadekvatnost zdravstvene zaštite u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja (nedostatak kontraceptivnih sredstava, higijenskih menstrualnih proizvoda itd.), kao i višegodišnjeg sistemskog problema nestašice hormonske terapije za transrodne žene i sve druge žene u potrebi. Jedna od mjera posebno prepoznaje OSI ili RAE populaciju, te potrebu da se obezbijedi bolja pristupačnost i dostupnost zdravstvenog sistema i ovim grupama.

I naredno poglavlje 5. **Društvo znanja za 21. vijek** propušta priliku da pruži rodni osvrt na izazova sa kojima se žene suočavaju i to kao dominantno prisutne u obrazovnom sektoru: što na nivou predškolskog obrazovanja, što kroz prosvjetni kadar u osnovnim i srednjim školama, ali i kao one koje u većem procentu završavaju više stepene obrazovanja. Nedostatak žena u određenim profesijama (STEM) takođe nije adresiran. Poglavlje ne pominje unapređenje obrazovnog kurikuluma u odnosu na teme rodne ravnopravnosti, uključujući ljudska prava LGBTIQ+ osoba, što je od posebnog značaja, uzevši u obzir činjenicu da istraživanja pokazuju da mladi imaju najveći otpor prema ovim temama. Poglavlje posebno akcentuje rad na inkluzivnosti u obrazovanju, ali u toj mjeri isključivo pominje podizanje svijesti o potrebama djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju u procesu učenja i komunikaciji, što takođe, predstavlja upotrebu stigmatizujućih i patologizujućih termina na šta organizacije koje zastupaju ljudska prava OSI stalno upozoravaju.⁶³

Poglavlje 6. **Kultura i sport** pominje nezavidan finansijski položaj ženskog rukometnog kluba "Budućnost", zbog čega smo ga uvrstili u ukupan broj orodnjenih poglavlja.

11. EVROPA SAD – MILOJKO SPAJIĆ

Izborni program dostupan na linku: <https://evropasad.com/nasa-rjesenja/>

Generalna ocjena: Program ima sedamnaest poglavlja, od kojih su tri djelimično orodnjena. Poglavlja su koncipirana tako da pružaju predlog opštih mjera, bez prethodne analize problema koja bi bila argumentovana dostupnim, i po

⁶³ <https://umhcg.com/novosti-me/reagovanje-umhcg-politicari-u-kontinuitetu-vrijedaju-osobe-s-invaliditetom/>

mogućnosti, rodno razvrstanim podacima. Od početka do kraja programa upotrebljava se generički muški rod kao univerzalni označitelj "svih građana", dakle, bez rodne senzitivizacije jezika. U pogledu inkluzivnosti, prepoznate su potrebe OSI ("bezbjedniji javni prostori") i RE populacije ("povećaćemo napore za integrisanje RE populacije u društvo"), no ne direktno i potrebe pripadnika/ca LGBTIQ+ zajednice.

Na posrednu implikaciju u vezi sa položajem LGBTIQ+ u društvu mogli bismo tragati u iskazima poput *"Crna Gora mora postati (...) pravednije i inkluzivnije društvo"; "obezbjedićemo bolju pristupačnost svih nivoa zdravstvene zaštite"; zalaganje za "slobodu i iskorjenjivanje svakog vida diskriminacije po osnovu bilo kog ličnog svojstva"; "za poštovanje različitosti"; "za državu u kojoj svi žive slobodno i ravnopravno, kroz uvažavanje različitih identiteta, uz podsticanje njihovog njegovanja i manifestovanja, s posebnom pažnjom na ranjive grupe"* ali su ovo i dalje opšta mjesta, bez konkretnih pozicija prema grupama koje imamo u fokusu analize.

Teme koje se tiču politika rodne ravnopravnosti uvrštene su u tri poglavlja i to:

U poglavlju 7. **Solidarno društvo za dostojanstven život**, navodi se da će se *"raditi na otvaranju servisa za smještaj i prihvatanje žrtava nasilja"*; kao i da će se raditi na *"uspostavljanju alimentacionog fonda"* (mada je isti uspostavljen još prošle godine).

Politike za porodicu imaju vidljivo mjesto u ovom dijelu i one glase:

"Čvrsto ćemo podržavati i dalje unaprjeđivati pozitivne mjere iz domena socijalne politike, kao što su pravo na dječiji dodatak, besplatni udžbenici, socijalni bonovi kao pomoć pojedincima i porodicama u stanju socijalne potrebe, finansijska naknada za novorođenčad, dodatna finansijska podrška za ostvarivanje prava na asistiranje reproduktivne tehnologije, itd." Neheteronormativne porodice nijesu adresirane, a ne može se zaključiti ni da li će se boriti protiv diskriminacije LBQ žena prilikom pristupa vantjelesnoj oplodnji.

Poglavlje 8. **Sva prava za sve** sadrži, iako opštu, ipak inkluzivnu dimenziju kao osnovu za politike zaštite ljudskih prava i zabrane diskriminacije kroz, konstatovanje da je neophodno zalagati se za dosljednu primjenu prava koja su garantovana međunarodnim ugovorima i konvencijama. Ovakve konstatacije moraju posredno da se odnose i na politike rodne ravnopravnosti koje su intersekcionalne i između ostalog tretiraju pitanja od značaja za transrodne osobe, i LGBTIQ+ osobe uopšte.

Poglavlje 14. **Zdrav pojedinac je zalog za budućnost**. - U domenu zdravlja, među osjetljivim grupacijama prepoznate su *"žene u toku trudnoće, porođaja i postporođajnog perioda"*. Transrodne osobe, odnosno njihove specifične zdravstvene potrebe, nisu prepoznate.

I ovdje se podstiču mjere razvoja porodice i nataliteta kroz:

“kroz poboljšanje životnog standarda, potpunu i kvalitetnu perinatalnu i neonatalnu zdravstvenu njegu, dodatnu podršku ostvarivanju prava na korišćenje metoda iz oblasti asistiranih reproduktivnih tehnologija, te socijalne programe podrške samohranim roditeljima i ugroženim porodicama, kao i programe dječije socijalne zaštite.”

Slično kao i u ostalim programima, **rodne intersekcionalne perspektive** nema u evro-atlanskim integracijama, nauci, obrazovanju, kulturi, digitalnoj transformaciji, održivom razvoju, poljoprivrednim politikama, pravosuđu, privredi, turizmu, medijima, politikama za mlade, finansijama i ekonomiji.

12. SDP – ZA NAŠU KUĆU

Izborni program nije bio dostupan u formi otvorenoj za javnost.

Generalna ocjena: *Od ukupno devet poglavlja u dva (Poglavlje 6. **Za našu kuću – za jako zdravstvo i prosvjetu** i Poglavlje 9. **Za našu kuću**) se pominju teme bitne za rodnu ravnopravnost ali bez intersekcionalnog pristupa. Nema rodno razvrstanih podataka. Ni u jednom poglavlju se ne pominju OSI, LGBTIQ+ zajednica kao ni RAE. Ovo je jedini program u kom se dosljedno koristi rodno senzitivni jezik. U konačnom, program **minimalno uključuje rodnu perspektivu**.*

U Poglavlju 6. Za našu kuću – za jako zdravstvo i prosvjetu – partija se zalaže se za obezbjeđivanje besplatnih vrtića, produženi boravak u svim školama do 4. razreda, što jeste rodna mjera, koja umanjuje neplaćeni kućni rad. Ovo je drugi izborni program koji problematizuje **menstrualno siromaštvo**. Menstrualno siromaštvo obuhvata nedostatak pristupa obrazovanju o menstrualnoj higijeni i reproduktivnom zdravlju, ograničen pristup menstrualnim proizvodima, nedostatak higijenskih uslova, ograničen pristup vodi, zdravstvenoj zaštiti i lijekovima protiv bolova. Ovo je jedan od manje prepoznatih problema javnog zdravlja koji utiče na žene širom svijeta.

U Poglavlju 9. Za našu kuću – ovo poglavlje je više u formi zaključka i u njemu se poentira: Borićemo se protiv raznih oblika neprihvatljivog društvenog ponašanja, a posebno **protiv svih vrsta nasilja, mizoginije i seksizma**. Homofobija i transfobija nijesu pomenute.

U programu za podstanare - Da se skućimo, pominju se posebne mjere za podršku mladim bračnim parovima. Nažalost, mladi istopolni partneri nijesu uključeni u istu mjeru, ali ni mladi vanbračni partneri.

13. ALEKSA I DRITAN - HRABRO se broji!

Bez obzira na ponovljene upite, izborna lista nije dostavila svoj program niti je isti bio dostupan iz otvorenih izvora.

14.3А БУДУЋНОСТ ЦРНЕ ГОРЕ (НОВА СРПСКА ДЕМОКРАТИЈА, ДЕМОКРАТСКА НАРОДНА ПАРТИЈА ЦРНЕ ГОРЕ, РАДНИЧКА ПАРТИЈА)

Bez obzira na ponovljene upite, izborna lista nije dostavila svoj program niti je isti bio dostupan iz otvorenih izvora.

15. Albanski forum - Nik Gjelošhaj "BESA za Evropski Razvoj" Forumi shqiptar - Nik Gjelošhaj "BESA për Zhvillim Evropian"

Izborni program nije bio dostupan u formi otvorenoj za javnost.

Generalna ocjena: Program se sastoji iz šest poglavlja, od koji samo **jedno** djelimično orodnjeno. Rodne politike se svrstavaju u vladavinu prava i zaštitu ljudskih prava, dok izostaju iz sektora socijalnih politika, ali i drugih poglavlja. U oblasti socijalne politike kao ugroženi su jedino prepoznati OSI, i to kroz upotrebu zastarelog i diskriminatornog pojma "osobe sa posebnim potrebama". U programu se ne nalaze rodno razvrstane statistike, niti se koristi rodno senzitivni jezik. Nesenzitivnost u jeziku je posebno upečatljiva u završnici programa gdje se ističe izborna lista, na način da se sva zanimanja kandidata izriču u muškom rodu, a među njima su i "uspješne žene naše zajednice". Imajući u vidu procenat orodnjenosti, ovaj program ima ocjenu: **Minimalno.**

Ovo je jedan od programa u kom se posebno stavlja važnost na porodicu i porodične vrijednosti. Način na koji se percipira porodica je sa jedne strane direktno diskriminatoran, jer prepoznaje brak isključivo kao zajednicu muškarca i žene. Jedini je program koji otvoreno heteronormativno tumači porodicu. Sa druge strane, prva referenca na rodnu ravnopravnost se upravo javlja u dijelu kojim se zagovara tradicionalna porodica i brak između muškarca i žene kao osnov funkcionalnog društva. Afirmišu se "jednaka prava oba pola" i potreba da se stvore mogućnosti u kojima su radni i porodični život u harmoniji.

Lista promoviše tradiciju i konzervativizam kao filozofski orijentir, ali kategorički odbacuje "svaki oblik radikalizma, šovinizma ili ideja koje obećavaju utopijske promjene kao alternativu pomenutim vrijednostima", te zabrinjava stavljanje u istu ravan radikalizma, šovinizma i utopijskih ideja koje su alternativa navedenom heteronormativnom posmatranju porodice. Nacionalizam – "albanizam" sa sekularnim predznakom, se postavlja kao nacionalni vrijednosni orijentir.

U 3. poglavlju **Sloboda, vladavina prava i ljudska prava**, nalazi se poseban podnaslov **Ženska prava**. Rodna ravnopravnost i ženska prava su prepoznata kao vrijednost "zasnovana na ljudskom dostojanstvu i savremenim principima naše civilizacije". Afirmisaće se povećanje učešća žena u političkom, ekonomskom, društvenom životu itd. podjednako, **na osnovu meritokratije**. Manir u kom je izrečen

završetak rečenice kao da ostavlja sumnju na povjerenje u opravdanost afirmativne akcije i daje prostor i za drugačije tumačenje. Tako se ova rečenica može tumačiti kao da znači da će se žene afirmisati, ali **u skladu sa zaslugama**. Iako se direktno dovodi u vezu za zdravlje društva, a imajući u vidu vrijednosti i stavove koji se promoviraju u programu (tradicionalizam, konzervativizam, liberalizam, nacionalizam), utisak je da se emancipacija žena selektivno razumije i to tek toliko za promotivne svrhe,

U ovom poglavlju je važno reći ponešto i o podnaslovu **Dostojanstvo i ljudska prava** gdje se navodi sljedeće "Smatramo da svaki čovjek, bez obzira na rasu, etničku, vjersku, **poljsku pripadnost** treba da uživa poštovanje, dostojanstvo i ljudska prava, jer je svaki život svet." Kao i:

"Upravo prepoznavanjem ovog antropološkog oblika čovjeka, kao stvorenja po **liku Božijem**, štitimo ne samo njegov život i dostojanstvo, već i sam pojam slobode. Budući da ovaj humanistički koncept stavlja čovjeka u centar, dok je država jednostavno njegov sluga. Mi, kao AF, branićemo ove vrijednosti, mi ćemo afirmisati zakone i osnovna ljudska prava posebno za naš narod, manjine i ljudska prava uopšte; za jednakost u pravima i dostojanstvu, bez obzira na etničke, jezičke **ili rodne razlike**."

Analizirajući navedena poglavlja, stiče se utisak da se partija zalaže za rodnu ravnopravnost i ljudska prava deklarativno, u onoj mjeri u kojoj ova zalaganja ne ugrožavaju shvatanje tradicije i tradicionalnih (patrijarhalnih heteronormativnih) vrijednosti, koje su jasno objašnjene kroz poimanje nacije, porodice i tradicije.

U okviru poglavlja 4. **Opšte dobro: ekonomija i sredina**, učinjen je osvrt na socijalnu politiku dok su kao ugrožene kategorije prepoznate osobe sa posebnim potrebama (stigmatizujući i patologizujući izraz), niža društvena klasa ili drugi socijalni slučajevi. Poglavlje ostaje neorodnjeno. Terminologija kojom se oslovljavaju OSI je ovdje problematična, stigmatizujuća i diskriminatorna, budući da nije riječ o bilo kakvim posebnim potrebama ove grupacije, već o zahtjevu da se kreira takav ambijent koji će se prilagoditi potrebama koje su za sve ljude normalne i prirodne. Uzevši u obzir da se naglašava uticaj civilnog društva i nevladinih organizacija, nije jasno zbog čega nije usvojena adekvatna terminologija na kojoj organizacije koje zastupaju ljudska prava OSI insistiraju više godina. Novina je da je ovo lista koja ima i zelenu agendu. Lista naglašava da priroda i životna sredina nisu samo lokalna i nacionalna dobra, već i ljudska dobra. AF planira da poveća svijest o ekologiji i životnoj sredini kroz obrazovne institucije i civilno društvo. Takođe obećavaju preduzimanje zaštitnih, kaznenih i preventivnih mjera protiv zloupotreba ili zagađenja životne sredine.

3. Izborni rezultati – Ko nas predstavlja?

Rezultati izbora: Ko nas predstavlja – Isključene

Nakon parlamentarnih izbora u Crnoj Gori, održanih 11. juna 2023. godine⁶⁴, u Skupštinu Crne Gore ušlo je svega 17 žena od ukupno 81 poslanika/poslanica, odnosno 20,98%.

U tabeli ispod, prikazan je broj i procenat mandata koje su na posljednjim parlamentarnim izborima osvojile žene.

MANDATI KOJE SU NA PARLAMENTARNIM IZBORIMA 2023. GODINE OSVOJILE ŽENE			
Izborne liste koje su osvojile skupštinske mandate⁶⁵	BROJ MANDATA	BROJ POSLANICA	PROCENAT POSLANICA
BS	6	1	16,6%
HGI	1	0	0%
SNP-DEMOS	2	0	0%
ALBANSKA ALIJANSA	1	0	0%
DPS-SD-DUA-LP	21	5	23,8%
Evropa sad	24	6	25%
DEMOKRATE-URA	11	2	18,18%
NOVA-DNP-RADNIČKA PARTIJA	13	3	23,07%
ALBANSKI FORUM	2	0	0%
Total	81	17	20,98%

Ovo je ujedno i najniži procenat žena u Skupštini od uvođenja kombinovanog sistema kvota 2016. godine, kojim je propisano da u grupi od četiri kandidata na izbornoj listi, jedan mora biti manje zastupljenog pola, te da kandidati iz

⁶⁴ [Konačni rezultati](#) parlamentarnih izbora utvrđeni su od strane Državne izborne komisije na sjednici održanoj 17.07.2023. godine.

⁶⁵ Informacije o broju i procentu žena koje su osvojile poslanička mjesta dat je za svaku od izbornih lista, prema redosljedu izbornih lista utvrđenim na zbirnoj izbornoj listi koju je utvrdila Državna izborna komisija.

reda manje zastupljenog pola moraju činiti minimum 30% od ukupnog broja kandidata na izbornoj listi.

Poređenja radi, **u odnosu na 2020. godinu** kada je u inicijalni sastav Skupštine ušlo 18 žena (22%), nakon posljednjih parlamentarnih izbora u crnogorskom parlamentu **imamo jednu poslanicu manje, a čak dvije manje u odnosu na izbore iz 2016.** godine, kada je izabrano 19 žena (23%), što je ujedno bio i najveći broj poslanica ikad izabranih u Skupštinu Crne Gore.

MANDATI KOJE SU NA PARLAMENTARNIM IZBORIMA 2020. GODINE OSVOJILE ŽENE			
Izborne liste koje su ušle u Skupštinu	BROJ MANDATA	BROJ POSLANICA	PROCENAT POSLANICA
SD	3	0	0%
BS	3	1	33%
SDP	2	1	50%
Koalicija predvođena URA-om „Crno na bijelo“	4	1	25%
Albanska koalicija „Jednoglasno“	1	0	0%
DPS/LP	30	7	23%
Koalicija predvođena DF-om „Za budućnost Crne Gore“	27	6	22%
Albanska koalicija „Albanska lista“	1	0	0%
Koalicija predvođena Demokratama „Mir je naša nacija“	10	2	20%
TOTAL	81	18¹¹	22%

Tabela preuzeta iz istraživanja NVO Centra za ženska prava pod nazivom: *Parlamentarni izbori iz rodne perspektive 2020. godine*⁶⁶.

Drugim riječima, od 2016. godine, **otkada se po prvi put primjenjuje kombinovana izborna kvota za manje zastupljeni pol** u skladu sa izmjenama zakonodavstva iz 2014. godine, u rezultatu koji su te kvote uspjele da obezbijede u posljednja tri izborna ciklusa, **zapravo svjedočimo kontinuiranom smanjenju broja poslanica u inicijalnom sazivu Skupštine Crne Gore.**

Sastav Skupštine mijenjaće se kako se pojedini poslanici koji su mandat dobili kao visoko rangirani kandidati na izbornoj listi budu birali u izvršnu vlast ili podnosili ostavke zbog nespojivosti funkcija. Međutim, kao i u slučaju prethodnih skupštinskih

⁶⁶ Istraživanje na linku: <https://womensrightscenter.org/parlamentarni-izbori-2020-iz-rodne-perspektive/>

saziva, mala je vjerovatnoća da će se inicijalni procenti žena na poslaničkim klupama značajno promijeniti.

U tabeli ispod prikazane su informacije o broju žena u svim sastavima Skupštine Crne Gore od obnove nezavisnosti do danas, koje svjedoče ograničenom učinku do sada važećih kvota za manje zastupljeni pol, te opadajućem trendu broja izabranih poslanica od izbora 2016. godine do danas.

Izborna godina	Rodna kvota	Broj poslanica	Procenat poslanica
2006	Nema	7 od 81	8.64%
2009	Nema	7 od 81	8.64%
2012	Izborna kvota iz 2011. godine koja uvodi obavezu da minimum 30% kandidata na izbornim listama moraju biti žene primjenjuje se po prvi put	11 od 81	13.58%
2016	Izborna kvota iz 2014. godine koja uvodi kombinovanu obavezu da minimum jedan od svaka četiri kandidata na listama i minimum 30% kandidata na izbornim listama moraju biti žene primjenjuje se po prvi put	19 od 81	23.45%
2020	Izborna kvota iz 2014. godine sadrži kombinovanu obavezu da minimum jedan od svaka četiri kandidata na listama i minimum 30% kandidata na izbornim listama moraju biti žene primjenjuje se po drugi put	18 od 81	22.22%
2023	Izborna kvota iz 2014. godine sadrži kombinovanu obavezu da minimum jedan od svaka četiri kandidata na listama i minimum 30% kandidata na izbornim listama moraju biti žene primjenjuje se po treći put	17 od 81	20.98%

Iz priložene tabele je jasno da su, otkako su kvote prvi put uvedene 2011. godine, rezultati njihove desetogodinje primjene prilično ograničeni.

Mali broj žena u Skupštini, uprkos postojanju izbornih kvota za manje zastupljeni pol, direktna je posljedica formalističkog pristupa rodnoj ravnopravnosti i političkoj participaciji žena koji se ogleda u činjenici da političke partije nastoje da zadovolje tek zakonski minimum neophodan za potvrđivanje svoje izborne liste, o kojoj je već bilo riječi u ranijem tekstu ovog izvještaja.

Dok je realan domet postojećeg sistema kvota nezadovoljavajući, iz izbornog ciklusa u izborni ciklus se potvrđuje da u slučaju kada ne bi postojale kvote za manje zastupljeni pol, broj žena u Skupštini bi bio samo još manji.

Imajući u vidu ograničenu efikasnost postojećih kvota i hronični nedostatak političke volje političkih partija da sa svoje strane doprinesu političkom osnaživanju žena, neophodno je uvesti dodatne mehanizme kojima bi se garantovalo postizanje većeg broja žena u Skupštini Crne Gore.

Naime, kako bi se broj poslanica primakao evropskom prosjeku od 30% žena u inicijalnom sazivu Skupštine – što je apsolutni minimum imajući u vidu da participativna demokratija zahtijeva rodni paritet i intersekcionalnost, a na šta nas obavezuju i ponovljene preporuke CEDAW komiteta – neophodno je izmijeniti postojeći sistem kvota za manje zastupljeni pol.

Kako već dugi niz godina apelujemo, **potrebno je povećati kvote za manje zastupljeni pol i obezbijediti da, umjesto sadašnjih 1 u 4, najmanje 1 u 3 kandidata na poslaničkim listama dolazi iz redova manje zastupljenog pola.** Takođe, neophodno je **predvidjeti i zakonski uslov da minimum 40% kandidata na izbornim listama čine predstavnici manje zastupljenog pola, umjesto sadašnjih 30%.** Konačno, dosadašnji propusti u primjeni izbornih kvota za manje zastupljeni pol o kojima je već bilo riječi ranije u tekstu ukazuju na to da je neophodno **obezbijediti dodatne mehanizme kojima će se garantovati poštovanje zakona** u tom smislu.

Pored ovog, neophodno je **razmotriti i druge zakonske mogućnosti koje bi garantovale veći procenat žena u Skupštini.** Naime, u svjetlu činjenice crnogorske političke zbilje gdje najveći broj članova rukovodeće garniture izvršne vlasti dolazi iz redova muških poslanika inicijalnog saziva Skupštine, još jedan od načina da se poveća broj žena u skupštinskim klupama mogao bi biti da se na ovako upražnjena poslanička mjesta po pravilu imenuju žene, umjesto – kako je to sada slučaj – prema redosljedu kandidata/kandidatkinja na izornoj listi.

U tom smislu, bilo bi podsticajno **zakonom predvidjeti obavezu da se mjesta koja su postala upražnjena ostavkama onih koji su svoja poslanička mjesta zamijenili rukovodećom pozicijom u izvršnoj vlasti popunjavaju prvim sljedeće rangiranim predstavnikom manje zastupljenog pola.**

Paralelno s tim, ukazujemo na obavezu kontinuiranog osnaživanja partijskih i zakonskih mehanizama za veće političko učešće žena. U tom smislu, naročito treba **povesti računa i iznaći modalitete kojima će se obezbijediti zastupljenost žena iz marginalizovanih grupa, uključujući Romkinje, žene sa invaliditetom, LGBTQ žene, kao i druge čiji se glas nedovoljno čuje na javnoj i političkoj sceni.**

U narednom poglavlju kratko ćemo se osvrnuti i na učešće žena u dosadašnjem toku pregovora o formiranju vlade, koji su još uvijek u toku.

Pregovori o sastavu buduće vlade: Uvažene?

Slavna sutkinja Vrhovnog suda SAD, Rut Bader Ginsberg poznata je, između ostalog, po svojoj čuvenoj izjavi da je ženama mjesto svugdje gdje se donose odluke. U procese donošenja odluka koje se tiču cjelokupne javnosti neophodno je podjednako uključiti i muškarce i žene, što važi i za političke pregovore o formiranju nove vlade.

Dosadašnji tok postizbornih političkih procesa svjedoči gotovo potpunoj isključenosti žena iz razgovora o formiranju nove vlade.

Iako je nivo učešće žena u fazi neformalnih razgovora održanih neposredno nakon održavanja izbora teško procjenjivati zbog netransparentne prirode ove faze postizbornog političkog procesa koji se odvijao iza zatvorenih vrata, problem njihove nedovoljne uključenosti jasno se naslućuje iz daljih faza ovog procesa koje je javnost imala mogućnost bliže da isprati.

U tom smislu, **naročito zabrinjava činjenica da je u formalnim fazama postizbornih političkih pregovora učestvovao izuzetno mali broj žena**, što važi kako za fazu zvaničnih širokih konsultacija predstavnika parlamentarnih partija sa predsjednikom države, tako i za fazu formalnih pregovora političkih subjekata o sastavu Vlade koje su nakon toga održavane sa mandatarom.

Konsultacije sa Predsjednikom države održavane su sa predstavnicima svih parlamentarnih političkih partija, u periodu od 31. jula do 9. avgusta, na inicijativu predsjednika. Na ovim konsultacijama učestvovalo je osam parlamentarnih političkih subjekata. **Od ukupnog broja partijskih funkcionera koji su prisustvovali konsultacijama sa predsjednikom države, 34 su bili muškarci, a samo dva predstavnika su bile žene⁶⁷ (5.55%).**

Na odvojenim sastancima sa predsjednikom, neke partije bile su predstavljene samo na nivou predsjednika partije, dok su druge na konsultacijama učestvovala sa višečlanim partijskim delegacijama. Činjenica da su na konsultacije sa predsjednikom po pravilu dolazili šefovi političkih partija sama po sebi već isključuje žene iz procesa konsultacija, ozbiorom da se na čelu niti jedne od partija predstavljenih u ovom skupštinskom sazivu ne nalazi žena. Međutim, to ne znači da političke partije u svoje delegacije nisu mogle da izaberu da imaju ženu, te na taj način doprinesu njihovom političkom osnaživanju kroz učešće u važnim postizbornim procesima, što nažalost za najveći broj partija nije bio slučaj.

⁶⁷ Jedna od žena je konsultacijama prisustvovala ispred grupe građana Alternativa Crna Gora, kao predstavnica ovog političkog subjekta na zajedničkoj izbornoj listi predvođenoj pokretom Evropa sad, dok je druga žena bila članica delegacije URA.

U procesu zvaničnih pregovora parlamentarnih subjekata o sastavu buduće Vlade koji su održavani sa mandatarom učestvovala su dvije žene⁶⁸, od kojih je svaka bila prisutna na različitim sastancima, sa različitim političkim subjektima, kao članice delegacije koju je predvodio mandatar.

Mandatar je pregovore o eventualnom formiranju vlade vodio sa predstavnicima gotovo svih parlamentarnih partija, osim dvije⁶⁹. **Sa strane političkih partija koje su dolazile na ove pregovore nije učestvovala niti jedna žena.**

Drugim riječima, iz samog prisustva predstavnika partija na zvaničnim konsultacijama sa predsjednikom države, te učešća u zvaničnim pregovorima parlamentarnih subjekata o sastavu Vlade koje su održane sa mandatarom, jasno je da je sva **moć donošenja odluka na partijskom nivou skoncentrisana u rukama muškaraca**, dok je **uključivanje žena u dosadašnji tok postizbornih političkih procesa od strane političkih partija bio sveden na simboličan nivo.**

Analiza medijskog izvještavanja o konsultacijama parlamentarnih partija sa predsjednikom i pregovorima političkih subjekata sa mandatarom otkriva još jedan porazni podatak, a to je da najveći broj medija uopšte nije izvijestio o učešću žena u ovim procesima, čak i kada su one bile prisutne. Konkretno, **pominjanje ženskih učesnica u ovim procesima izostalo je kako imenom, tako i slikom.**

Iz medijskog izvještavanja sa konsultacija sa predsjednikom mogli su se vidjeti snimci i fotografije svih učesnika pregovora po delegacijama, uključujući i dvije žene koje su bile prisutne, iako su njihova imena rijetko spominjana, za razliku od imena političkih lidera koji su vodili delegaciju ali i imena nekih drugih, javnosti od ranije poznatih, političkih funkcionera.

Analiza medijskog izvještavanja sa pregovora političkih subjekata sa mandatarom ponudila je još poraznije nalaze. Najveći broj fotografija sa ovih pregovora uslikano je tako da se u kadrovima koji su objavljeni uopšte ne vide žene koje su prisustvovala ovim sastancima. Takođe, čak i ako je lik prisutnih žena na pojedinim fotografijama objavljenim na portalima bilo moguće prepoznati, one su se obično nalazile niže u tekstu i gotovo nikada na početku članka, dok se u samom tekstu gotovo nikad nisu spominjala njihova imena.

Iako su mediji sa svoje strane propustili šansu da mnogo unaprijede kvalitet poštovanja principa rodno senzitivnog izvještavanja tako što bi prepoznali i uključili rodnu perspektivu postizbornih političkih procesa, srž problema zapravo leži u činjenici da ženske političke predstavnice javnost u ovoj fazi nije prepoznala kao značajan faktor u političkom odlučivanju o sudbini buduće Vlade.

⁶⁸ Obije žene dolaze sa poslaničke liste Evropa sad.

⁶⁹ Navodeći kao razlog ideološke razlike, mandatar na pregovore nije pozvao predstavnike DPS-a i URA-e.

U trenutku kada se finalizuje pisanje ovog izvještaja (25. septembar 2023. godine), još uvijek nije izglasana nova vlada, niti je izabrano novo skupštinsko rukovodstvo i formirana skupštinska radna tijela, što onemogućava analizu zastupljenosti žena u strukturama za donošenje odluka u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti.

U predstojećem periodu, od ključne je važnosti prekinuti trend marginalizacije i isključivanja žena iz narednih faza postizbornih političkih procesa i obezbijediti njihovu ravnopravnu zastupljenost u svim strukturama za donošenje odluka, što podrazumijeva rodnu izbalansiranost kako u rukovodstvu skupštine, tako i u budućoj Vladi.

U tom smislu, važno je početi od početka, odnosno obezbijediti im mjesto za stolom i u procesu daljih političkih pregovora.

Žene koje u Crnoj Gori čine većinu biračkog tijela imaju pravo na polovinu mjesta na svim nivoima donošenja odluka u državi.

Manje od pola nije demokratija!

Uvažavajući ograničenja i spor tempo institucionalnih promjena, te suočeni s novonastalim političkim izazovima u Crnoj Gori, smatramo da je realistično i prihvatljivo tražiti povećanje kvote za manje zastupljen pol među donosiocima odluka na 40%, umjesto idealnih 50%, kako bi se omogućilo nesmetano sprovođenje ove preporuke.

Oснаžене: Kratki ogled o crnogorskoj političkoj zbilji iz feminističke perspektive

Marginalizacija žena u postizbornim političkim procesima, čini se, skupo je koštala lidere političkih partija.

Iako su im prilike da sjede za pregovaračkim stolom tokom postizbornih razgovora o formiranju buduće Vlade bile značajno ograničene ako ne i sasvim uskraćene, određeni broj poslanica odlučio je da svoja neslaganja sa odlukama političkih subjekata iz kojih dolaze podijeli u javnom prostoru.

Dok su sve oči javnosti bile uprte u lidere partija od kojih se očekivalo da postignu politički dogovor, kad se već činilo da je o formiranju Vlade odlučeno, oglasile su se žene.

Nakon što je jedan politički subjekt čija je predstavnicu osvojila poslanički mandat na izbornoj listi Evropa sad, iz koje dolazi i mandatar, javno uskratio svoju podršku postignutom dogovoru na temelju neslaganja sa sastavom koalicije koja bi činila novu Vladu, od pomenute poslanice je tražila da se usaglasi sa ovom odlukom. Nakon što je poslanica javno odbila da to učini, izjasnivši se da podržava sporazum postignut između mandataru i potencijalnih postizbornih koalicionih partnera o formiranju vlade, izložena je velikom javnom pritisku i od nje je zahtijevano da vrati mandat političkom subjektu iz kojeg dolazi.⁷⁰

Gotovo istovremeno, dvije poslanice političkog subjekta na čijem čelu se nalazi mandatar odbile su da se usaglase sa odlukom o sastavu nove vlade, a jedna od njih je ovo svoje uskraćivanje podrške javnosti obznanila i putem izjave za medije. I u ovom slučaju, poslanice su bile izložene javnim pritiscima i pozivima da se priklone odluci političkog subjekta iz kojeg dolaze, ili se u suprotnom odreknu svojih poslaničkih mjesta u korist partije iz koje dolaze.⁷¹

Javni pritisci protiv sve tri poslanice da vrata skupštinske mandate, koji su išli ruku pod ruku sa negativnim *ad hominem* i mizoginim komentarima koji su se mogli pročitati u javnom prostoru, neprimjereni su i sa stanovišta ustavnog principa koji garantuje nezavisnost poslaničke funkcije od političkog subjekta, odnosno izborne liste sa kojom je poslanik, odnosno poslanica osvojila mandat. Konkretno, ovaj princip zaštićen je članom 85 Ustava Crne Gore koji kaže da se poslanik, odnosno poslanica opredjeljuje i glasa po sopstvenom uvjerenju.

Očekivanje bespogovornog počinovanja partijskim odlukama donešenih u procesima odlučivanja u koje nisu bile adekvatno uključene ugrožava gorepomenuto ustavno pravo poslanika da se opredjeluju i glasaju po sopstvenom uvjerenju, što važi za sve poslanike u Skupštini Crne Gore. U slučaju predstavnicu manje zastupljenog pola o kojima je ovdje riječ, ovakvi pritisci predstavljaju i ozbiljan rizik u smislu efektivnog oduzimanja prava na javno i slobodno izražavanje političkog stava, čime se suštinski obesmišljava njihovo prisustvo u poslaničkim klupama.

Ako po strani ostavimo kvalitativnu komponentu u stavovima „pobunjenih“ poslanica, čiji su dijametralno suprotni stavovi samo svjedočanstvo tome da žene nisu homogeno biračko tijelo, tri su glavne poruke koje se mogu izvući iz dosadašnjeg epiloga postizbornog političkog procesa.

⁷⁰ Iskoristivši svoje ustavno pravo da zadrži svoj poslanički mandat (vidjeti niže u tekstu), pomenuta poslanica je u međuvremenu istupila iz članstva tog političkog subjekta.

⁷¹ Mediji su 20. septembra objavili da će PES pokrenuti proceduru za njihovo isključenje iz partije : <https://www.dan.co.me/vijesti/politika/evropa-sad-iskljuje-cincur-i-pejovic-iz-partije-5198701>

Prvo, kada im se dâ mogućnost da osvoje poslanički mandat, što je – iako sa ograničenim uspjehom – zasigurno obezbijeđeno samo primjenom izbornih kvota za manje zastupljeni pol, žene su itekako zainteresovane za bavljenje politikom.

Drugo, nedostatak sluha političkih subjekata za primjenu inkuzivnog pristupa u procesima donošenja odluka, uključujući ravnopravnu zastupljenost muškaraca i žena u ovim procesima kako na unutarpartijskom tako i na međupartijskom nivou, može imati visoku cijenu, uključujući i po samu sudbinu buduće Vlade, te je obrasce partijskog funkcionisanja u Crnoj Gori u tom smislu neophodno što prije mijenjati.

I posljednje, paralelno sa daljim radom na unapređivanju zakonskih rješenja i partijskih mehanizama koji će obezbijediti ravnopravno učešće žena u procesima donošenja odluka, neophodno je predano i kontinuirano raditi na izgradnji i unapređivanju političke kulture gdje je javni prostor bezbjedno mjesto da žene slobodno politički djeluju, bez straha od različitih vrsta pritisaka, te izloženosti *ad hominem* negativnim i mizoginim komentarima.

Imajući u vidu gorenavedeno, naročito apelujemo na političke subjekte da, kroz iskreni inkluzivni pristup donošenju odluka u toku predstojećih političkih procesa, na ravnopravnim osnovama uključe i muškarce i žene.

6. PREPORUKE

Za Skupštinu Crne Gore:

- Inicirati izmjene i dopune izbornog zakonodavstva u cilju usklađivanja sa preporukama Evropske komisije i CEDAW Komiteta. Skupština bi trebalo da kroz izmjenu izbornog zakona propiše minimalnu kvotu od 40% kao i obavezu da jedan u svaka tri kandidata na izornoj listi mora biti osoba manje zastupljenog pola/roda;
- Neophodno je razmotriti i druge zakonske mogućnosti koje bi garantovale veći procenat žena u Skupštini;
- Propisati jasan i efikasan mehanizam sankcija u slučaju nepoštovanja zakonom propisanih kvota kao istrukturu nadležnosti u slučaju utvrđivanja nepravilnosti na proglašenim izbornim listama, kako na lokalnim, tako i na parlamentarnim izborima;
- Zakonom predvidjeti obavezu da se mjesta koja su postala upražnjena ostavkama onih koji su svoja poslanička mjesta zamijenili rukovodećom pozicijom u izvršnoj vlasti popunjavaju prvim sljedeće rangiranim predstavnikom manje zastupljenog pola;
- Uskladiti član 39a Zakona o izboru odbornika i poslanika sa Zakonom o rodnoj ravnopravnosti u dijelu prepoznavanja prava pripadnika/ca drugačijih rodnih identiteta na političko učešće;
- Propisati Zakonom o izboru odbornika i poslanika obavezu Državne izborne komisije da pravovremeno objavljuje izborne liste partija, koalicija i nezavisnih lista u formi u kojoj su dostavljene, kao i definisati koji lični podaci mogu biti objavljeni prilikom ovog postupka;
- Propisati Zakonom o izboru odbornika i poslanika obavezu opštinskih izbornih komisija da pravovremeno objavljuje izborne liste partija, koalicija i nezavisnih lista u formi u kojoj su dostavljene, kao i definisati koji lični podaci mogu biti objavljeni prilikom ovog postupka. Ova preporuka se odnosi na lokalne izbore;
- Propisati obavezu Državne izborne komisije da po službenoj dužnosti pokrene postupak za utvrđivanje odgovornosti u slučaju nezakonitog proglašenja izbornih lista od strane opštinskih izbornih komisija;
- Izmijeniti Zakon o finansiranju političkih subjekata i izbornih kampanja na način da se pooštiri nadzorna funkcija Agencije za sprječavanje korupcije i Državne revizorske institucije u dijelu nezakonitog trošenja novca namijenjenog ženskim organizacijama političkih partija.

Za Državnu izbornu komisiju:

- Izmijeniti Uputstvo o načinu proglašenja izbornih lista, sadržaju, obliku i načinu isticanja zbirne izborne lista na način da se precizira postupak pravovremenog objavljivanja izbornih lista i pratećih koraka.
- U Etički kodeks organa za sprovođenje izbora u principe Kodeksa uvrstiti i princip transparentnosti rada kog su svi članovi i članice organa za sprovođenje izbora dužni da se pridržavaju.

Za Agenciju za sprječavanje korupcije, Državnu revizorsku instituciju i Ministarstvo finansija:

- Potrebno je da se institucije koje u svojoj nadležnosti imaju kontrolu trošenja sredstava za finansiranje političkih subjekata, uključujući Ministarstvo finansija, Agenciju za sprječavanje korupcije i Državnu revizorsku instituciju, koriste sve raspoložive mehanizme prilikom kontrole trošenja sredstava koje se političkim partijama iz budžeta uplaćuju na ime finansiranja ženskih organizacija kako bi se osigurala bolja transparentnost i sankcionisalo svako nenamjensko trošenje ovog novca, u skladu sa zakonom.

Za političke partije i Vladu Crne Gore:

- Podizati svijest o sistemskim, strukturnim i kulturnim preprekama za veću političku reprezentaciju i participaciju sa kojima se suočavaju žene i pripadnici/ce LGBTQI zajednice, OSI, RAE ali i druge marginalizovane grupe;
- Podsticati političku participaciju žena, naročito onih iz marginalizovanih grupa, uz sprječavanje manipulacije (tokenizma) njihovom reprezentacijom i marginalizovanje njihovog političkog djelovanja kroz ograničavanje na "ženske", "LGBTIQ+", "OSI" i druge teme koje su vezane isključivo za njihov identitet;
- Sprovoditi sistemske napore da rodna ravnopravnost postane suštinski multidisciplinarno intersekcionalno pitanje, umjesto dominantne trenutne percepcije kao "ženskog pitanja";
- Političke partije bi morale dobijena sredstva koristiti namjenski, kao i redovno podnositi izvještaje o tome kako se finansijska sredstva koja su dobili za ženske organizacije koriste u svrhe unapređenja političkog učešća žena;
- Političke partije, koalicije i nezavisne liste koje učestvuju na izborima treba da izgrade kulturu transparentnosti i dostavljanja svojih izbornih programa na uvid javnosti što bi omogućilo bolju informisanost birača o ciljevima i radu budućih zastupnika/ca. Pored dužnosti mandataru da prilikom predlaganja sastava Vlade vodi računa o rodnoj ravnopravnosti, bilo bi važno da se propiše i zakonska obaveza da u konačnom prijedlogu članova za sastav Vlade među kandidatima ne bude manje od 40% predstavnica manje zastupljenog pola. Ako struktura predviđa samo jednog potpredsjednika, Zakon o Vladi bi trebalo da

predvidi da za ovu funkciju bude predložen kandidat iz reda manje zastupljenog pola. Nadalje, Zakon bi trebalo da predvidi i odredbu koja propisuje dužnost predsjednika države da odbaci svaki prijedlog za sastav Vlade koji ne poštuje kvote za manje zastupljeni pol, kao i odredbu kojom bi se garantovalo da svaka izmjena u strukturi Vlade mora biti izvršena uz uvažavanje principa rodne ravnopravnosti i poštovanje predviđenih kvota za manje zastupljeni pol.

LITERATURA

Babović Marija, Milinkov Smiljana, Srdić Marija, Stepanov Biljana (2021). *Nasilje nad političarkama u Srbiji: žene u politici na tromeđi roda, moći i političke kulture*, Beograd

Blaxill Luke, Beelen Kaspar (2016). *Women in Parliament since 1945: have they changed the debate?*

Bönisch LE (2021) *What factors shape the substantive representation of lesbians, gays and bisexuals in parliament? Testing the impact of minority membership, political values and awareness*. Parliamentary Affairs

Castillejo Clare (2016). *Women political leaders and peacebuilding*, NOREF- The Norwegian Peacebuilding Resource Centre

CEDEM (2023). *Istraživanje političkog javnog mnjenja*, Podgorica

Centar za građansko obrazovanje, IPSOS (2022), *ISTRAŽIVANJE JAVNOG MNJENJA O PERCEPCIJAMA PREMA LGBTIQ OSOBAMA*, Podgorica

Centar za građansko obrazovanje i Fondacija Konrad Adenauer (2020). *Parlamentarni izbori u Crnoj Gori: izborni program partija i koalicija*, Podgorica

Centar za prava žena (2021). *Parlamentarni izbori 2020: Rodna perspektiva*, Podgorica

Donovan B (2012) *Intersectionality and the substantive representation of migrant interests in Germany*. German, Politics and Society

Inter-Parliamentary Union (2012). *Plan of Action for Gender-sensitive Parliaments*

Krijado Peres, Karolin (2021). *Nevidljive: kako podaci kroje svijet po mjeri muškaraca*, Beograd: Laguna

Merkle, O., Bratten, S., Darisuren Amarsanaa, Sechi Giulia (2021). *Gender and corruption: what do we know?* OSCE i WIN

Misija za posmatranje ODIHR (2023), *Crna Gora – Prijevremeni Parlamentarni Izbori, 11. Jun 2023*.

Mreža za afirmaciju nevladinog sektora – MANS (2021). *NOVAC I POLITIKA: Kako su partije trošile novac za finansiranje ženskih organizacija*, Podgorica: 3M Makarije

Pavićević, V. (1997). *Izborni sistem i izbori u Crnoj Gori: 1990–1996*. Podgorica: CID.

Piscopo JM (2011). *Rethinking descriptive representation: Rendering women in legislative debates*. Parliamentary Affairs

Queer Montenegro, NVO Juventas, Centar za monitoring i istraživanje (2017), *Moja prava su vaša prava: Istražite stavove kandidata za poslaničke funkcije od značaja za LGBT populaciju u Crnoj Gori*. Podgorica

REYNOLDS, A. (2013). *Representation and Rights: The Impact of LGBT Legislators in Comparative Perspective*. American Political Science Review

Swers ML (2005). *Connecting descriptive and substantive representation: An analysis of sex differences in cosponsorship activity*. Legislative Studies Quarterly

Uprava za statistiku – MONSTAT (2023), *Procjene stanovništva i osnovni demografski pokazatelji*

Westminster Foundation for Democracy (WFD) (2021). *Ženski politički aktivizam u Crnoj Gori Istraživanje javnog mnjenja*

Xydias C (2014) *Women's rights in Germany: Generations and gender quotas*. Politics & Gender

MEĐUNARODNI UGOVORI, ZAKONI I RELEVANTNA DOKUMENTA

Treći periodični izvještaj o implementaciji Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), dostupno na linku: <https://wapi.gov.me/download/9f773f9c-26f3-424c-a057-c048bec0605c?version=1.0>

Radni dokument osoblja Komisije Izvještaj o Crnoj Gori 2022. koji prati dokument Saopštenja Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona 2022. Saopštenje o politici proširenja EU, dostupno na linku: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022SC0335>

Treći periodični izvještaj koji je Crna Gora dostavila u skladu sa članom 18. Konvencije, dostupno na linku:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2FMNE%2F3&Lang=en

Zakon o finansiranju političkih subjekata i izbornih kampanja ("Sl. list CG", br. 3/2020 i 38/2020), dostupno na linku: https://www.paragraf.me/propisicrnogore/zakon_o_finansiranju_politickih_subjekata_i_izbornih_kampanja.html

Zakon o sprječavanju korupcije ("Sl. List CG", br. 53/20214 I 42/2017), dostupno na linku: https://www.paragraf.me/propisi-crnogore/zakon_o_sprjecavanju_korupcije.html

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori 2019- 2023*, dostupno na linku: <https://wapi.gov.me/download-preview/b78cc299-7d34-4338-af1e-e6effc866986?version=1.0>

Zakona o izboru odbornika i poslanika ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 004/98 od 18.02.1998, 005/98 od 25.02.1998, 017/98 od 20.05.1998, 014/00 od 17.03.2000, 018/00 od 31.03.2000, "Službeni list Savezne Republike Jugoslavije", br. 073/00 od 29.12.2000, 009/01 od 22.02.2001, 041/02 od 02.08.2002, 046/02 od 10.09.2002, 045/04 od 02.07.2004, 048/06 od 28.07.2006, 056/06 od 07.09.2006, "Službeni list Crne Gore", br. 046/11 od 16.09.2011, 014/14 od 22.03.2014, 047/14 od 07.11.2014, 012/16 od 23.02.2016, 060/17 od 30.09.2017, 010/18 od 16.02.2018, 109/20 od 10.11.2020) dostupno na linku: <https://dik.co.me/wp-content/uploads/2021/04/Zakon-o-izboru-odbornika-i-poslanika.pdf>

OSNOVNE INFORMACIJE O ORGANIZACIJAMA

Centar za ženska prava sa sjedištem u Podgorici, osnovano je 2012. godine, na osnovu dugogodišnjeg iskustva osnivačica u pružanju podrške žrtvama kršenja ženskih ljudskih prava i porodičnog nasilja.

Osnovni ciljevi osnivanja i djelovanja su:

- Promocija i zaštita ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti
- Osnaživanje žena koje su preživjele nasilje u porodici/partnersko nasilje kroz savjetodavnu, psihološku pravnu pomoć
- Povezivanje i saradnja sa drugim organizacijama/institucijama koje se bave zaštitom i promocijom ženskih ljudskih prava.

Ciljevi udruženja se realizuju kroz **3 programa**:

1. Program javnog zastupanja i praćenja implementacije politika u oblasti rodne ravnopravnosti i ženskih ljudskih prava

2. Program podrške za žene koje su pretrpjele porodično nasilje:

Inicijalno savjetovanje i podrška povjerljivog lica;

Besplatna pravna pomoć i pravno zastupanje;

Psihološko savjetovanje.

3. Program za kulturu

Promocija ženskog stvaralaštva, organizovanje kulturnih, umjetničkih i edukativnih programa sa ciljem promocije feminističkih i antifašističkih načela, borbe za jednakost žena i podsticanje aktivizma kroz kreativni rad.

Asocijacija Spektra je feministička nevladina organizacija, koju vode transrodne i rodno varijantne osobe, koja već šest godina kroz intersekcionalan pristup doprinosi jačanju rodne ravnopravnosti, poštovanju ljudskih prava i demokratskih vrijednosti.

O PROJEKTU

Cilj projekta „Rodna perspektiva parlamentarnih izbora 2023. godine“ je unapređenje rodne perspektive na parlamentarnim izborima u Crnoj Gori 2023. godine. Projekat je sproveden uz podršku Nacionalnog demokratskog instituta. U okviru pomenutog cilja, partneri Centar za ženska prava i Asocijacija Spektra, pomno su pratili pridržavanje političkih subjekata sa odredbama Izbornog zakona koje garantuje minimalnu kvotu za manje zastupljen pol na izbornim listama, kao i kvalitet rada Državne izborne komisije u pogledu sprovođenja njihove kontrolne funkcije u tom pogledu. Partnerske organizacije su tokom trajanja projekta vršile monitoring potvrđenih izbornih lista, kako bi utvrdili da li u potpunosti ispunjavaju ove kriterijume. Spektra i ČŽP su takođe ponudile analizu obima orodnjenosti u izbornim programima izbornih lista, uzimajući u obzir intersekcionalnu perspektivu, posebno uključivanje LGBTIQ+ pitanja, što je od posebnog značaja s obzirom na retradicionalizaciju društva i crnogorske političke stvarnosti. Svi zaključci su objedinjeni u ovoj Analizi koja sadrži preporuke za promjenu politika i zakonodavstva kako bi se riješila goruća pitanja koja se tiču rodne ravnopravnosti. Projekat ima za cilj povećanje svijesti političkih subjekata o važnosti integrisanja principa rodne ravnopravnosti u njihove izborne programe i buduće javne politike koje će kreirati. Takođe, nalazi će kreirati osnovu i dragocjen izvor podataka o izborima iz rodne perspektive za svako buduće istraživanje na ovu temu.

CENTAR ZA ŽENSKA PRAVA

Adresa:

**Bokeška 20,
81000 Podgorica, Crna Gora**

Telefon:

**020 664 193
067 166 800**

E-mail:

women.mne@gmail.com

Web stranica:

www.womensrightscenter.org

Društvene mreže:

**<https://www.facebook.com/womensrightscenter.mne>
https://www.instagram.com/centarazazenskaprava_wrc
https://twitter.com/CZP_Cg**

ASOCIJACIJA SPEKTRA

Adresa:

**Ulica slobode 4,
81000 Podgorica,
Crna Gora**

Telefon: 020 331 437

E-mail:

asocijaciaspektra@gmail.com

Web stranica:

info@asocijaciaspektra.org

Društvene mreže:

**<https://www.instagram.com/asocijacija.spektra/>
<https://www.facebook.com/asocijacija.spektra>
<https://twitter.com/nvospektra>**

Izdavač:

NVO Centar za ženska prava

Za izdavača: Maja Raičević

Dizajn: Tanja Markuš

Tiraž: 90

Štampa: AP print

Septembar 2023.

CIP Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje
ISBN 978-9940-8923-0-2
COBISS.CG-ID 27911684

ISBN 978-9940-8923-0-2



9 789940 892302 >

